

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПЗВО «МІЖНАРОДНИЙ КЛАСИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПИЛИПА ОРЛИКА»**

«ЗАТВЕРДЖЕНО»
Ректор
_____ Л.П. Матвієнко
« _____ » _____ 2019 р.

**ПРОГРАМА ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ТА СКЛАДАННЯ
ПІДСУМКОВОЇ АТЕСТАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ
ДРУГОГО БАКАЛАВРСЬКОГО РІВНЯ
ЗА ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЮ ПРОГРАМОЮ «ПРАВО»
ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 081 «ПРАВО»
ГАЛУЗІ ЗНАНЬ 08 «ПРАВО»**

Обговорено і схвалено на засіданні кафедри права
Протокол від 28.03. 2019 р. № 8
Завідувач кафедри _____ к.ю.н., доц. Бідей О.М.

ЗМІСТ

	Стр.
I. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА	3
II. ВИМОГИ ЩОДО РІВНЯ СФОРМОВАНОСТІ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ	4
III. КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ЗНАНЬ ТА ВМІНЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ПІДСУМКОВІЙ АТЕСТАЦІЇ	7
IV. ЗМІСТ ПІДСУМКОВОЇ АТЕСТАЦІЇ	9
4.1. ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА	9
4.2. ЦИВІЛЬНЕ ТА СІМЕЙНЕ ПРАВО	20
4.3. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО	42
4.4. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО.....	
ПОРАДИ ПСИХОЛОГА	91

I. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Професія юриста з найдавніших часів вважалася одним з найбільш престижних і перспективних напрямків людської діяльності. Саме тому вивчення здобувачами освітнього закладу правових дисциплін є важливою складовою їх професійної підготовки і умовою формування правової культури.

Останнім етапом підготовки молодших спеціалістів – юристів є складання підсумкової атестації. Підсумкова атестація проводиться, як перевірка знань і умінь здобувачів вищої освіти зі спеціальних дисциплін, передбачених навчальним планом.

Підсумкова атестація у ПЗВО «Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика» здійснюється згідно з Законом України "Про освіту", "Про загальну середню освіту", "Про професійно-технічну освіту", "Про вищу освіту", освітньо-професійної програми та навчального плану спеціальності.

Підсумкова атестація здійснюється екзаменаційною комісією після виконання здобувачами вищої освіти всіх форм теоретичних та практичних занять, передбачених навчальним планом.

Підсумкова атестація є засобом діагностики рівня сформованості умінь і знань з професійної підготовки здобувачів вищої освіти. Формою підсумкової атестації є комплексний іспит з дисциплін: теорія держави та права, цивільне право, адміністративне право, господарське право.

Екзаменаційні білети відповідають ОПП відповідного рівня підготовки здобувачів вищої освіти, а також робочим програмам відповідних навчальних дисциплін і містять по три питання (одне питання щодо кожної з вищезгаданих дисциплін).

Методичні матеріали для підготовки та складання комплексного підсумкового іспиту включають: список основних нормативно-правових актів, підручників, навчальних посібників, вимоги до знань і умінь здобувачів вищої освіти, критерії оцінки знань і умінь здобувачів вищої освіти на комплексному підсумковому іспиті, робочу програму кожної з вищезгаданих навчальних дисциплін, контрольні питання до підсумкового іспиту.

Екзаменаційна комісія перевіряє професійну підготовку здобувачів вищої освіти, дає оцінку рівня їх професійних знань та практичних умінь з метою встановлення фактичної відповідності рівня освітньої (кваліфікаційної) підготовки вимогам та присвоєння їм кваліфікації бакалавра - юриста та видачі диплома державного зразка.

II. ВИМОГИ ЩОДО РІВНЯ СФОРМОВАНОСТІ ЗНАНЬ, УМІНЬ ТА НАВИЧОК ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Здобувач вищої освіти повинен *знати*:

- об'єкт і предмет загальнотеоретичної юридичної науки і галузевого правознавства, а також методологію і методіку дослідження правових явищ у суспільстві;
- джерела права і межі їх дії;
- систему і структуру права, правотворчість і правореалізацію;
- загальне вчення про правовідносини; особливості цивільних і господарських правовідносин і їх елементного складу;
- загальне вчення про юридичну відповідальність; особливості цивільно-правової та господарсько-правової відповідальності;
- способи захисту прав суб'єктів у цивільних і господарських відносинах.

Здобувач вищої освіти повинен *вміти*:

- правильно оперувати юридичними поняттями і категоріями;
- орієнтуватися у пошуку необхідної юридичної літератури і нормативно-правових актів;
- аналізувати і тлумачити юридичні норми;
- давати оцінку юридичним фактам, обирати різні правові моделі поведінки суб'єктів, які найповніше відповідають їх інтересам.

При підготовці до підсумкового іспиту рекомендується використовувати вказані підручники і навчальні посібники:

Теорія права та держави

1. Загальна теорія держави і права: Навч. посібник / А.М. Колодій, С.Л.Лисенков, В.В.Копейчиков та ін. – К.: СП «Юрінком Інтер», 2017. – 271 с.
2. Олійник А.Ю. Теорія держави і права. – К.: Юрінком Інтер, 2016. – 276 с.
3. Осауленко О.І. Загальна теорія держави та права: Навч.посібник. – К.: Істина, 2018. – 336 с.
4. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. – К.: Атіка, 2017. – 249 с.
5. Хахуліна К.С., Малига В.А., Стаднік І.В. Теорія держави і права в схемах та визначеннях: Навчальний посібник. – Донецьк: Донбасс, 2016. – 341 с.

Цивільне та сімейне право

1. Цивільне право України: Підручник / Є.О. Харитонов, Н.О. Саніахметова. – К.: Істина, 2018. – 776 с.
2. Цивільне право України: Підручник: У 2 т. / Борисова В. І. (кер. авт. кол.), Баранова Л. М., Жилінкова І. В. та ін; За заг. ред. Борисової В. І., Спасибо-Фатєєвої І. В., Яроцького В. Л. – Т.1. – К.: Юрінком Інтер, 2016. – 480 с.
3. Цивільне право України: Підручник: У 2 т. / Борисова В. І. (кер. авт. кол.), Баранова Л. М., Жилінкова І. В. та ін; За заг. ред. Борисової В. І., Спасибо-Фатєєвої І. В., Яроцького В. Л. – Т.2. – К.: Юрінком Інтер, 2017. – 552 с.
4. Ромовська Зорислава. Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс. Підручник. – К.: Атіка, 2016. – 560 с.

5. Цивільне право України: Академічний курс: Підручник: У 2-х томах / За заг. ред. Я. М. Шевченко. – Вид. 2-ге, доп. і перероб. – Т.1. – К.: Концерн "Видавничий Дім "Ін Юре", 2017. – 696 с.

6. Цивільне право України: Академічний курс: Підручник: У 2-х томах / За заг. ред. Я. М. Шевченко. – Вид. 2-ге, доп. і перероб. – Т.1. – К.: Концерн "Видавничий Дім "Ін Юре", 2018. – 521 с.

7. Цивільне право України: Курс лекцій: Т.1. Вид. 2-е, виправ. та доп. / За заг. Ред. Р.Б.Шишки та В.А.Кройтора. – Харків: Еспада, 2018. – 680 с.

8. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. – К.: Істина, 2018. – 928 с.

9. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. / За ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнєцової, В.В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2018. – Т.І. – 832 с.

10. Сімейний кодекс України. – К.: Істина, 2018. – 928 с.

Адміністративне право

1. Авер'янов В.Б. Виконавча влада і адміністративне право / В. Б. Авер'янов (ред.) — К. : Ін Юре, 2017. — 668 с.

2. Хаманевої Н. Ю Административная ответственность: вопросы теории и практики / под ред. Н. Ю. Хаманевої. — М. : ИГП РАН, 2018. — 286 с.

3. Битяк Ю. П. Адміністративне право України в схемах. Загальна частина : навч. посіб. / Ю. П. Битяк, В. В. Зуй, В. М. Гаращук та ін. — Х. : Одиссей, 2017. — 128 с.

4. Авер'янов В.Б. Адміністративне право України: Академічний курс: підручник: — Т. 1. Загальна частина / ред. кол.: В. Б. Авер'янов (голова) — К.: Юридична думка, 2017. — 584 с.

5. Авер'янов В.Б. Адміністративне право України: Академічний курс : підручник : — Т. 2. : Особлива частина / ред. кол. : В. Б. Авер'янов (голова) та ін. — К. : Юридична думка, 2018. — 624 с.

6. Забарний Г.Г. Адміністративне право України : навч. посіб. / Г.Г. Забарний, Р. А. Калюжний, В. К. Шкарупа. — К. : ПАЛИВОДА, 2016. — 368 с.

7. Ківалов С.В. Адміністративне право України : підручник / за заг. ред. С. В. Ківалова. — О. : Юридична література, 2017. — 893 с.

8. Битяк Ю.П. Адміністративне право України : підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко та ін. / за ред. Ю. П. Битяка. — К.: Юрінком Інтер, 2015. — 544 с.

9. Бандурка О.М., Тищенко М.М. Адміністративний процес : підручник / О.М. Бандурка, М. М. Тищенко для вищих навч. закл. — К. : Літера ЛТД, 2018. — 288 с.

10. Беленчук І.А. Адміністративне право України : навч. посіб. / І. А. Беленчук. — К. : А.С.К., 2017. — 176 с.

11. Гладун З.С. Адміністративне право України : навч. посіб. / З.С. Гладун. — Т. : Карт-бланш, 2016. — 579 с.

12. Голосніченко І.П., Стахурський М.Ф. Адміністративний процес : навч. посіб. / за заг. ред. проф. І.П. Голосніченка. — К. : ГАН, 2017. — 256 с.

13. Гончарук С.Т. Основи адміністративного права України : навч. посіб. / С.Т. Гончарук. — К., 2016. — 200 с.

14. Грянка Г.В. Адміністративне право України : практикум. / Г.В. Грянка, В.К. Матвійчук, Ю.В. Нікітін. — К. : Азимут-Україна, 2016. — 144 с.
  15. Ківалов С.В. Адміністративне право України : навч.-метод. посіб. — 2-е вид. перероб. і допол. / С.В. Ківалов, Л.Р. Біла — О. : Юридична література, 2018. - 312 с.
  16. Коваль Л.В. Адміністративне право : курс лекцій для студентів юрид. вузів та факультетів. / Л.В. Коваль. — К. : Вентурі, 2017. — 208 с.
  17. Кодекс адміністративного судочинства України : науково-практичний коментар / за ред. С.В. Ківалова, О.І. Харитонової. — Х. : Одісей, 2018. — 552 с.
  18. Мосьондз С.О. Адміністративне право України у визначеннях та схемах : навч. посіб. / С.О. Мосьондз. — К. : Прецедент, 2016. — 176 с.
  19. Гладун З.С. Адміністративне право України : навч. посіб.-довід. для підгот. до іспиту / З.С. Гладун. — Т. : ТНЕУ, 2017. — С. 172.
  20. Демський Е.Ф. Адміністративне процесуальне право України : навч. посіб. / Е.Ф. Демський. — К. : Юрінком Інтер, 2016. — 495 с.
  21. Денчук Р.О. Адміністративне право України : метод. рек. з проведення практ. занять / Р.О. Денчук. — О. : СВД Черкасов, 2018. — 91 с.
  22. Макаренко А.В. Адміністративне право. Загальна частина : навч.-метод. посіб. для самост. вивчення дисципліни / А.В. Макаренко. - К. : КНЕУ, 2018. - 264 с.
  23. Калюжний Р.А. Кодекс України про адміністративні правопорушення : науково-практичний коментар. / Р.А. Калюжний, А.Т. Комзюк, О.О. Погрібний та інш. — К. : Правова єдність, 2018. — 781 с.
- Господарське право**
1. Віхров О.П. Господарське право. Спеціальна частина: Навчальний посібник. — К.: Видавничий Дім «Слово», 2016. — 344 с.
  2. Вінник О.М. Господарське право: Навчальний посібник. — 2-е вид., змін. та доп. — К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2015. — 766 с.
  3. Господарське право : підручник / О.П. Подцерковний, О.О. Квасницька, А.В. Смітюх та ін.; За ред.. О.П. Подцерковного. — 2-ге вид., доп. і перероб. — Х.: Одісей, 2017. — 640 с.
  4. Господарське право: Практикум / В.С. Щербина (кер.авт.кол.), Г.В. Пронська, О.М. Вінник та ін; за заг. ред. В.С. Щербини. — 2-е вид., перероб. і доп. — К.: Юрінком Інтер, 2016. — 416 с.
  5. Господарське право: Навчальний посібник у схемах і таблицях / За заг. ред. канд. юрид. наук доц. Шелухіна М.Л. — К.: Центр навчальної літератури, 2018. — 616 с.
  6. Господарський кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. Д.М. Притики, І.В. Булгакової. — К.: Юстініан, 2017. — 1088 с.
  7. Господарський кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг.ред. Коссака В.М. — К.: Алента; КНТ; ЦУЛ, 2016. — 672 с.
  8. Мілаш В. С. Господарське право: Курс лекцій: У 2 ч. — Ч. 1. — Х.: Право, 2016. — 496 с.
  9. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України: 2-е вид., перероб. і допов. / За заг.ред. Г.Л. Знаменського, В.С. Щербини; Кол.авт. О.А. Беянович, О.М. Вінник, В.С. Щербина та ін. — К.: Юрінком Інтер, 2018. — 776 с.
  10. Підприємницьке право: Підручник / За ред. О.В. Старцева. — 3-е вид., перероб. і доп. — К.: Істина, 2017. — 600 с.

Слід зазначити, що при підготовці до підсумкового іспиту необхідно використовувати методичні вказівки до навчальних дисциплін, винесених на іспит.

III. КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ЗНАНЬ ТА ВМІНЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ПІДСУМКОВІЙ АТЕСТАЦІЇ

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка а ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		Загальні критерії якими оцінюються навчальні досягнення здобувачів вищої освіти	
90 – 100	A	відмінно	<i>ВІДМІННО</i> – виставляється здобувачу вищої освіти, який показав всебічні та глибокі знання передбаченого програмою матеріалу, законодавства, додаткової літератури, рекомендованої програмами курсів, що проявив творчі здібності в розумінні, викладенні та використанні програмного матеріалу.
82-89	B	добре	<i>ДУЖЕ ДОБРЕ</i> – виставляється здобувачу вищої освіти, який показав повне знання передбаченого програмою матеріалу, засвоїв основну літературу, рекомендовану програмами курсів, виявив стабільний характер знань і здібності до їх самостійного доповнення та оновлення в ході практичної діяльності. <i>ДОБРЕ</i> – виставляється здобувачу вищої освіти, який показав знання передбаченого програмою матеріалу, виявив доволі стабільний характер знань і здібності до їх самостійного доповнення та оновлення в ході практичної діяльності, припустився незначних помилок.
70-79			
60-69	D	задовільно	<i>ЗАДОВІЛЬНО</i> – виставляється здобувачу вищої освіти, який показав знання основного матеріалу в обсязі учбової програми, необхідному для майбутньої роботи, знайомому з основною літературою, рекомендованою програмами курсів, який проте припустився неточностей у відповіді на іспиті, зокрема, неточність формулювань окремих понять, або який показав поверхневе
50-59			

			знання одного з питань екзаменаційного білета. <i>ДОСТАТНЬО</i> – виставляється здобувачу вищої освіти, який показав знання основного матеріалу в обсязі, необхідному для майбутньої роботи, знайомому з основною літературою, рекомендованою програмами курсів, який проте припустився багатьох неточностей у відповіді на іспиті або який показав поверхневе знання одного з питань екзаменаційного білета. Ця оцінка виставляється і у разі недостатньо аргументованого викладення матеріалу, недостатньо чіткої та послідовної відповіді.
30-49	FX	незадовільно	<i>НЕЗАДОВІЛЬНО</i> – виставляється здобувачу вищої освіти, який виявив істотні прогалини у знанні основного програмного матеріалу, що виражається у незнанні основних понять та положень навчальних курсів, винесених на підсумкову атестацію, в невмінні пов'язати теоретичний матеріал з прикладами з діючого законодавства, юридичної практики, що свідчить про непідготовленість здобувача вищої освіти до професійної діяльності за спеціальністю.
0-29	F	незадовільно	<i>НЕЗАДОВІЛЬНО</i> – виставляється здобувачу вищої освіти, у якого відсутні знання основного програмного матеріалу.

Підсумкова атестація приймається екзаменаційною комісією в усній формі відповідно до змісту білету. Питання, які включені до екзаменаційних білетів, можуть об'єднувати питання, що за змістом відносяться до однієї теми та входять до загального списку контрольних питань. Всі питання, які включені до екзаменаційних білетів, повністю охоплюються робочою програмою навчальних дисциплін «Теорія права та держави», «Цивільне та сімейне право» і «Адміністративне право».

Перед відповіддю на питання екзаменаційного білету здобувачу вищої освіти надається час для підготовки (не менше 40 хвилин).

Рішення екзаменаційної комісії про оцінку знань здобувачів вищої освіти при складанні іспиту ухвалюється на закритому засіданні комісії відкритим голосуванням більшістю голосів присутніх членів комісії. При однаковій кількості голосів «за» та «проти» голос голови комісії є вирішальним.

Результати підсумкової атестації оголошуються здобувачам вищої освіти в день його проведення після оформлення протоколу екзаменаційної комісії.

Повторне складання підсумкової атестації з метою підвищення оцінки не дозволяється.

Здобувач вищої освіти, який не склав підсумкову атестацію, допускається до повторного складання іспиту протягом трьох років після закінчення освітнього закладу.

IV. ЗМІСТ ПІДСУМКОВОЇ АТЕСТАЦІЇ

4.1. ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА»

Тема 1. Право в системі соціального регулювання відносин у суспільстві

Регулювання відносин у суспільстві і право. Нормативні і ненормативні регулятори: ціннісний, інформаційний, шлюбно-сімейний, релігійний, моральний, естетичний, правовий і ін. Поняття соціальних норм. Норми соціальні і технічні. Види соціальних норм: правові, моральні, корпоративні та ін. Право в системі соціальних норм і його призначення. Історичні способи (джерела) формування права. Місце права в системі соціального регулювання з погляду гармонізації національного права і права ЄС.

Поняття права. Об'єктивне і суб'єктивне в праві. Право як система правил поведінки і як міра свободи особи. Зміст права. Право як масштаб поведінки, як застосування однакової міри до різних людей.

Право і держава. Їх взаємодія. Примат права, пов'язаність держави правом. Розсуд держави, відступ від права, свавілля.

Право та економіка. Економічні інтереси в праві. Соціально-економічна обумовленість в праві. Можливості і межі дії права на економіку.

Право і політика. Право як основа і засіб втілення політики. Право і національні відносини у суспільстві.

Сутність права. Право як соціальний регулятор відносин у суспільстві. Соціальна цінність права. Право як явище цивілізації і культури людського суспільства. Право і моральність. Ідеї «належного» і «існуючого», «справедливого» в праві. Гуманізація права. Ознаки (властивості) права. Прояв сутності права на різних етапах його розвитку. Роль римського права та значення канонічного права у формуванні права. Магдебурзьке право в історії суспільства. Соціальна цінність і регулятивні властивості права як критерії його прогресивного розвитку. Верховенство права.

Функції права. Поняття, зміст, класифікація. Соціальні і юридичні функції. Виховна функція, функції громадської згоди і соціального захисту особи. Регулятивні статична і динамічна, охоронна функції. Інші функції, які виконує право.

Тема 2. Джерела (форми) права

Поняття джерела (форми) права. Форма і зміст права. Форма права і його сутність.

Класифікація джерел права. Тенденції в розвитку джерел.

Право і закон. Закон як вид нормативно-правового акту. Верховенство закону.

Поняття та основні ознаки нормативно-правового акту, його відмінність від актів застосування і тлумачення права. Види нормативно-правових актів. Закон і

підзаконні нормативні акти. Локальні нормативно-правові акти. Роль судової практики в нормативному регулюванні. Нормативні акти громадських організацій. Межі дії нормативно-правових актів у часі, у просторі та за колом осіб.

Прецедент як джерело права. Види прецеденту.

Звичай. Співвідношення права та звичаю. Діловий звичай. Правовий звичай. Звичаєве право.

Юридична доктрина. Доктрина і коментарі до юридичних текстів.

Порівняльний аналіз місця і ролі джерел права на основі адаптації і гармонізації внутрішнього права держави і права ЄС.

Нормативний договір: типовий і зразковий. Міжнародні угоди.

Правила гуртожитку, етикет і інші регулятори в суспільстві. Їх співвідношення з правом.

Тема 3. Правотворчість. Систематизація в праві

Поняття і загальна характеристика правотворчого процесу. Значення правотворчості в різних правових системах.

Єдність правотворчості і правового регулювання. Правотворчість і управління в суспільстві.

Правотворчість як завершальна стадія формування права. Правотворчість та правотворення.

Зміст правотворчого процесу, його стадії та суб'єкти. Передпроектна стадія і проектування. Концепція законопроекту. Законодавча ініціатива. Експеримент у сфері правотворчості.

Якість і мова правових актів. Законодавча техніка. Юридичні терміни, конструкції, аксіоми, фікції та презумпції. «Закон про закони» і механізм регулювання правотворчого процесу.

Систематизація в праві: поняття, значення, види. Кодифікація, її ознаки, значення. Інкорпорація і консолідація, їх відмінність від кодифікації. Критерії і види інкорпорації. Критерії і види консолідації. Облік правової інформації. Види обліку, його відмінність від систематизації правових норм.

Тема 4. Право як система. Основні правові системи сучасного світу

Поняття системи і структури права. Класифікаційні критерії розмежування галузей права. Предмет і метод правового регулювання. Галузі та інститути права. Система права і система законодавства. Сучасний стан законодавства.

Система права і правова система. Правова система як єдність правової ідеології, джерел права і юридичної практики.

Правова ідеологія і філософія права. Джерела права і система права. Юридична практика і соціологія права.

Правова сім'я. Критерії об'єднання правових систем в правові сім'ї. Основні види правових сімей. Тенденції їх розвитку, сучасний стан і проблеми адаптації і гармонізації з правом ЄС. Романо-германська правова сім'я, її характеристика і значення. Правова сім'я загального права: особливі ознаки, значення. Загальна характеристика і склад релігійно-традиційної правової сім'ї. Інші види правових сімей.

Матеріальне та процесуальне право. Публічне та приватне право. Міжнародне право, його співвідношення з внутрішнім правом держави. Суверенітет і право.

Тема 5. Правова норма

Правова норма як вид соціальних норм.

Відмінність правової норми від інших соціальних норм, індивідуальних правових розпоряджень, порад, рекомендацій, закликів і т.д.

Поняття і ознаки норми права. Загальне правило поведінки, формальна визначеність, системність, загальнообов'язковість, неодноразова дія, неперсоніфікованість адресата.

Зміст правової норми. Інтелектуальний, вольовий та юридичний моменти у змісті норми. Зобов'язання, дозвіл та заборона в її змісті.

Основні елементи структури правової норми. Гіпотеза, диспозиція, санкція. Їх характеристика. Способи викладення правових норм у статтях законів та інших нормативно-правових актів.

Основні види правових норм. Критерії їх виділення. Диспозитивні і імперативні норми. Норми забороняючі, зобов'язуючі та уповноважуючі. Регулятивні і охоронні норми. Норми-дефініції і норми-принципи. Оперативні і колізійні норми. Взаємодія і значення норм матеріального та процесуального права.

Тема 6. Правові відносини

Поняття правових відносин. Відносини фактичні (конкретні) і суспільні. Матеріальні і ідеологічні суспільні відносини. Правовідносини як особливий вид ідеологічних суспільних відносин. Ознаки правових відносин і їх співвідношення з правовою нормою. Види правовідносин. Критерії їх класифікації.

Склад (структура) правовідношення. Його елементи. Суб'єкти правових відносин і їх види. Правосуб'єктність. Правоздатність і дієздатність. Правовий статус. Зміст правового відношення. Матеріальне і юридичне у змісті правовідносин. Суб'єктивне право. Правомочність. Юридичний обов'язок. Об'єкт правовідносин. Види об'єкту правовідносин.

Підстави виникнення, зміни і припинення правових відносин. Юридичні факти і їх класифікація. Фактичний склад.

Тема 7. Реалізація права. Тлумачення права

Поняття реалізації права. Реалізація і правове регулювання. Реалізація права і юридична практика. Безпосередня реалізація права. Правореалізація через правовідносини.

Форми реалізації права. Дотримання, виконання, використання і застосування правових норм. Співвідношення реалізації права і способів правового впливу. Реалізація права і особистість. Правова активність та правовий нігілізм.

Застосування права як особлива форма його реалізації: поняття, ознаки, суб'єкти.

Застосування права як діяльність. Стадії правозастосовчої діяльності. Встановлення і аналіз фактичних обставин. Вибір правової норми. Ухвалення рішення.

Стадії застосування права і його процесуальні форми.

Прогалини в праві: поняття і види. Подолання прогалин в процесі застосування права. Способи подолання прогалин. Аналогія закону, субсидіарне застосування права, аналогія права. Ухвалення правової норми як заповнення прогалин.

Застосування права при конкуренції (колізії) норм. Поняття і способи подолання конкуренції.

Акти застосування права. Їх поняття та види. Структура правозастосовчих актів.

Методологія правозастосовчої діяльності. Її значення для правильного застосування правових норм.

Поняття тлумачення права і його роль в юридичній науці і практиці. Місце тлумачення права у правозастосовчому процесі. Тлумачення в процесі правотворчості та систематизації законодавства. З'ясування і роз'яснення змісту правових норм.

Суб'єкти тлумачення права. Види тлумачення за суб'єктами. Офіційне і неофіційне тлумачення. Нормативне і казуальне, автентичне, легальне і судове тлумачення. Доктринальне, професійне і буденне тлумачення. Види тлумачення права за обсягом. Адекватне, розширювальне і обмежувальне тлумачення. Способи тлумачення правових норм. Граматичне, логічне, систематичне, історико-політичне, спеціально-юридичне тлумачення. Акти тлумачення права: поняття, види.

Тема 8. Механізм та ефективність правового регулювання суспільних відносин

Правовий вплив та правове регулювання. Основні засоби правового регулювання відносин у суспільстві. Процес правового регулювання, його стадії. Державний вплив та правове регулювання. Правове регулювання в правовій державі.

Загальна характеристика механізму правового регулювання. Юридичний, соціальний і психологічний механізми дії права. Їх взаємодія в механізмі дії права. Співвідношення механізму дії права і механізму правового регулювання. Основні елементи механізму правового регулювання. Роль правових норм, правових відносин і діяльності органів держави в механізмі правового регулювання. Акти реалізації прав і обов'язків і акти застосування права, їх місце у механізмі правового регулювання. Юридична відповідальність у механізмі правового регулювання.

Суб'єктивна сторона механізму правового регулювання. Поняття правосвідомості і її місце в системі форм суспільної свідомості. Основні ознаки правосвідомості та її структура. Зв'язок і взаємодія правосвідомості і права. Роль правосвідомості в правовому регулюванні суспільних відносин. Рівні та види правосвідомості.

Поняття правової культури. Співвідношення правової культури та правосвідомості. Формування етичних і правових переконань особи. Правове виховання і громадська думка. Юридичний всеобуч. Юридична освіта. Професійна правосвідомість (судді, прокурора, юрисконсульта і ін.). Етика юриста.

Поняття громадського порядку і дисципліна. Законність і правопорядок. Поняття і основні риси законності, її співвідношення з демократією і дисципліною. Вимоги законності та її принципи. Законність і доцільність, законність та правова культура. Сутність законності. Режим законності – найважливіша вимога правової держави.

Поняття правопорядку, його співвідношення з законністю та громадським порядком. Система гарантій і методів забезпечення правопорядку у правовій державі.

Поняття ефективності права. Цілі і результати дії правових норм. Фактична та юридична ефективність. Оптимальність та економічність правових норм. Критерії та

показники їх ефективності. Основні методи вивчення ефективності права. Соціологічні дослідження у сфері юриспруденції. Правова інформація і громадська думка. Знання права і його ефективність.

Тема 9. Правомірна і неправомірна поведінка. Юридична відповідальність

Соціальна відповідальність особи і правова поведінка. Правомірна поведінка: поняття, структура, види. Правова активність громадян. Законослухняна поведінка. Звична поведінка. Конформістська та маргінальна поведінка.

Правомірна поведінка і правова поведінка. Зловживання правом. Їх співвідношення.

Неправомірна поведінка та її види. Об'єктивно протиправні дії. Поняття, ознаки і види правопорушень. Склад правопорушення, його елементи та види. Соціальна природа та причини правопорушень у суспільстві. Взаємозв'язок правопорушень з суперечностями і деформаціями в розвитку суспільства.

Поняття юридичної відповідальності. Юридична відповідальність як вид відповідальності соціальної. Свобода волевиявлення і відповідальність. Співвідношення юридичної відповідальності та державного примусу. Основні ознаки юридичної відповідальності та її функції. Позитивний та ретроспективний аспекти юридичної відповідальності. Дискусійні питання вчення про юридичну відповідальність.

Підстави та види юридичної відповідальності.

Контрольні питання з «Теорії держави та права»

1. Загальнотеоретична характеристика дисципліни „Теорія держави та права” як юридичної науки.
2. Методологія юридичної науки: поняття, види і характеристика методів юридичного пізнання.
3. Поняття, предмет, методи теорії держави та права.
4. Основні завдання, функції теорії держави і права та значення цього курсу для підготовки юристів.
5. Соціальні норми, їх характерні риси та роль у правовому регулюванні суспільних відносин.
6. Загальнотеоретична характеристика принципу розподілу державної влади (сутність та засоби його реалізації).
7. Поняття, ознаки, передумови виникнення та соціальна сутність держави.
8. Типологія держав. Основні причини зміни типів держав та їх загальна характеристика.
9. Причини виникнення держави, порівняльна характеристика наукових теорій про походження держави.
10. Загально – теоретична характеристика громадянського суспільства: сутність, ознаки, значення.
11. Функції держави (поняття, види). Основні функції Української держави.
12. Форми держави (сутність, елементи, види). Основні напрямки удосконалення форми Української держави.
13. Порівняльний аналіз унітарної, федеративної та конфедеративної держави.

14. Порівняльний аналіз парламентської, президентської та парламентсько – президентської республіки.
15. Загальне поняття, сутність та роль механізму та апарату держави у виконанні її функцій.
16. Державні органи України та їх юридичне оформлення.
17. Держава – ядро політичної системи. Її зв'язок з іншими суб'єктами політичної системи.
18. Місце та роль політичних партій та громадських організацій у політичній системі суспільства.
19. Місце, роль та значущість демократії в будівництві Української держави.
20. Співвідношення держави й особи (загальнотеоретична характеристика).
21. Загальна характеристика права (сутність, функції, ознаки).
22. Основні принципи права (загально-правові, міжгалузеві, галузеві).
23. Загальна характеристика приватного і публічного, матеріального та процесуального права.
24. Право і закон: загальнотеоретична характеристика.
25. Тенденція розвитку форм (джерел) права: (загальнотеоретична характеристика).
26. Нормативно – правові акти: поняття, ознаки, види.
27. Закон як форма права (поняття, ознаки, види, властивості) та їх значення в умовах правової держави.
28. Загальна характеристика Конституції України як Основного Закону держави.
29. Дія нормативно правових актів у часі, у просторі та за колом осіб.
30. Загальна характеристика сучасних теорій права.
31. Загальна характеристика підзаконних нормативних актів України.
32. Загальна характеристика системи права і системи законодавства
33. Системи права: поняття, основні риси, елементи. Головні чинники утворення галузей права.
34. Основні правові системи сучасності. Шляхи розвитку права на Україні.
35. Загальна характеристика романо – германської правової системи.
36. Основні ознаки та особливості функціонування англосаксонської правової системи.
37. Мусульманська система права (загальнотеоретична характеристика).
38. Значимість норм права і моралі у регулюванні суспільних відносин.
39. Норми права (сутність, структура, види) та юридична практика.
40. Правотворчість (поняття, види, форми, принципи) та заходи по її вдосконаленню.
41. Систематизація нормативно – правових актів: поняття, способи, види.
42. Законність (поняття, принципи, гарантії і значущість) та основні напрямки її вдосконалення в сучасний період.
43. Поняття, основні ознаки, види та структура правовідносин. Юридичні факти.
44. Правова культура – елемент формування державного службовця.
45. Правова свідомість: поняття, склад. Взаємозв'язок правосвідомості та права.

46. Суб'єкти права (сутність, класифікація), їхня правоздатність, дієздатність та деліктоздатність.
47. Застосування юридичних норм як особлива форма його реалізації.
48. Тлумачення правових норм (поняття, способи та види).
49. Інтерпретаційно-правові акти: сутність, види, властивості.
50. Прогалини в законодавстві та застосування юридичних норм за аналогією.
51. Теоретична характеристика правопорушень, причини правопорушення та шляхи їх подолання.
52. Юридична відповідальність (поняття, види, функції, стадії).
53. Поняття правової культури особи, її склад та значення. Заходи та засоби формування правової культури у суспільстві.
54. Правове регулювання суспільних відносин: поняття, види, стадії, типи.
55. Ефективність правового регулювання суспільних відносин та його механізм.
56. Проблема застосування у праві дозволів і заборон, примусу.
57. Основні права та свободи людини (поняття, види, принципи, міжнародно – правовий та державний захист).
58. Правовий статус громадянина (поняття, зміст, принципи, значення) та його розвиток у сучасних умовах.
59. Значимість юридичної відповідальності для покращення законності та правопорядку.
60. Суверенітет держави, його співвідношення із суверенітетом нації, народу.
61. Суспільство і держава (співвідношення, спільності та відмінності ознак).
62. Правові основи діяльності правоохоронних органів України.
63. Юридичне закріплення правового статусу державного службовця в Україні: ознаки, повноваження. Функції та види.
64. Проблеми організації місцевого самоврядування в Україні (діяльність, правовий статус і відповідальність органів та посадових осіб).
65. Сутність, функції, принципи, форми та інститути демократії.
66. Правовий (судовий) прецедент – основне джерело англосаксонської системи права.
67. Основні напрямки правової реформи в Україні.
68. Тенденції розвитку правової освіти і науки в Україні.
69. Співвідношення економіки, політики і права.
70. Місце права у системі соціальних норм.
71. Правова держава: сутність, значення. Шляхи формування її в Україні.
72. Структура норм права: диспозиція, гіпотеза, санкція.
73. Законодавча влада та її функції.
74. Виконавча влада та її механізм
75. Судова влада і здійснення правосуддя.
76. Галузі права: поняття, критерії, розмежування галузей права. Класифікація.
77. Поняття, ознаки, види правомірної поведінки.
78. Сутність, основні ознаки та форми реалізації норм права.
79. Аграрна політика сучасної держави.
80. Взаємовідносини держави і релігії.
81. Екологічна політика сучасної держави.
82. Фіскальна політика сучасної держави.

83. Теорія природного права.
84. Соціологічна теорія права.
85. Теорія позитивного права.
86. Психологічна теорія права.
87. Історична теорія права.
88. Характерні риси та основні напрямки розвитку інституту президентства в Україні.
89. Характерні особливості чинної Конституції України.
90. Визначення сутності держави в працях видатних українських юристів (Б. Кістяківського, С. Дністрянського, Я. Окіншевича, О. Єфименка та інших.).

4.2. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО»

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Тема 1. Поняття, предмет і метод цивільного права

Поняття цивільного права. Предмет цивільного права. Метод цивільного права. Функції та принципи цивільного права. Система цивільного права і його співвідношення з іншими галузями права.

Тема 2. Цивільне право як наука і навчальна дисципліна

Цивільне право як галузь правознавства. Предмет цивілістики. Методологія цивільно-правової науки. Наука цивільного права та інші суспільні науки. Цивільне право як навчальна дисципліна.

Тема 3. Джерела цивільного права

Поняття джерел цивільного права; види джерел цивільного права. Цивільне законодавство, його ієрархія. Роль і значення судової практики для розвитку цивільного права. Застосування аналогії закону та аналогії права. Дія цивільного закону у часі, у просторі і за колом осіб.

Тема 4. Короткий огляд цивільного права зарубіжних країн

Предмет і система цивільного та торгового права зарубіжних країн. Джерела цивільного і торгового права зарубіжних країн. Основні інститути цивільного права зарубіжних країн.

Тема 5. Поняття, зміст і види цивільних правовідносин

Поняття та структурний склад цивільних правовідносин. Зміст цивільних правовідносин. Поняття і види об'єктів цивільних правовідносин. Суб'єкти цивільних правовідносин та поняття цивільної правосуб'єктності. Класифікація цивільних правовідносин.

Тема 6. Фізичні особи як суб'єкти цивільних правовідносин

Фізична особа як суб'єкт цивільного права. Правоздатність фізичної особи. Дієздатність фізичних осіб. Особливості дієздатності неповнолітніх та малолітніх осіб. Обмеження дієздатності та визнання особи недієздатною. Місце проживання фізичної особи. Визнання фізичної особи безвісно відсутньою і оголошення померлою.

Тема 7. Юридичні особи як суб'єкти цивільних правовідносин

Поняття юридичної особи. Концепції юридичної особи. Ознаки юридичної особи та зовнішні форми їх прояву. Цивільна правоздатність юридичної особи. Державна реєстрація юридичної особи. Органи юридичної особи.

Виникнення юридичних осіб. Порядок припинення та ліквідації юридичних осіб. Класифікація юридичних осіб. Відокремлені підрозділи юридичних осіб. Види юридичних осіб. Організаційно-правові форми юридичних осіб.

Тема 8. Держава і територіальна громада як учасники цивільних правовідносин

Правосуб'єктність держави Україна в цивільних правовідносинах. Участь держави у внутрішньому та зовнішньому цивільному обороті. Відповідальність держави за своїми зобов'язаннями. Територіальна громада як учасник цивільних відносин.

Тема 9. Об'єкти цивільних правовідносин

Поняття і види об'єктів цивільних правовідносин. Речі як об'єкти цивільних правовідносин, їх класифікація. Поняття майна. Гроші як об'єкти цивільних правовідносин. Цінні папери як об'єкт цивільних правовідносин. Види цінних паперів. Результати робіт і послуги як об'єкти цивільних правовідносин. Немайнові блага як об'єкт цивільних правовідносин.

Тема 10. Підстави виникнення, зміни та припинення цивільних правовідносин

Поняття юридичних фактів. Класифікація юридичних фактів. Юридичний склад.

Тема 11. Правочини

Поняття та види цивільно-правових правочинів. Умови дійсності правочинів. Форма правочинів і наслідки її недотримання. Недійсність правочинів. Підстави недійсності правочинів. Нікчемні та оспорюванні правочини. Правові наслідки визнання правочинів недійсними.

Тема 12. Здійснення цивільних прав і виконання обов'язків. Захист цивільних прав

Поняття і принципи здійснення цивільних прав і виконання обов'язків. Способи реалізації цивільних і обов'язків. Межі здійснення цивільних прав та обов'язків. Поняття зловживання правом. Заходи оперативного впливу на порушника цивільних прав. Самозахист цивільних прав.

Тема 13. Поняття, види особистих немайнових прав та їх цивільно-правовий захист

Поняття особистих немайнових прав. Особисте немайнове правовідношення. Класифікація та окремі види особистих немайнових прав. Право на повагу честі, гідності і недоторканість ділової репутації, його цивільно-правовий захист.

Тема 14. Представництво

Поняття та суб'єкти представництва. Підстави і види представництва. Представництво за довіреністю. Форма і строк довіреності. Передоручення і припинення довіреності. Наслідки припинення довіреності. Скасування довіреності.

Тема 15. Строки здійснення, захисту цивільних прав та виконання цивільних обов'язків

Поняття строків і термінів у цивільному праві. Обчислення строків. Види строків у цивільному праві. Поняття позовної давності. Наслідки її закінчення. Відновлення, перерва і призупинення позовної давності.

Тема 16. Загальні положення про право власності та інші речові права

Власність як економічна та юридична категорії. Поняття і зміст права власності. Система форм власності. Виникнення (набуття) права власності. Припинення права власності. Документи, що встановлюють право власності. Речові права на чуже майно.

Тема 17. Право приватної власності фізичних осіб

Загальні положення про право приватної власності. Історичний розвиток концепції права власності фізичних осіб. Умови виникнення і припинення права приватної власності фізичних осіб. Приватизація майна фізичними особами. Самовільне будівництво і його наслідки. Здійснення фізичними особами права приватної власності.

Тема 18. Право власності юридичних осіб

Загальні положення про право власності юридичних осіб. Проблема власності юридичних осіб. Право власності кооперативів. Право власності господарських товариств. Право власності громадських організацій.

Тема 19. Право власності Українського народу. Право державної та комунальної власності

Загальні положення щодо публічної власності та її конституційного закріплення. Право власності Українського народу. Право державної власності. Управління об'єктами державної власності. Право комунальної власності. Право господарського відання і право оперативного управління.

Тема 20. Право спільної власності

Поняття права спільної власності. Право спільної часткової власності. Особливості здійснення права спільної часткової власності на житловий будинок. Право спільної сумісної власності. Спільна сумісна власність подружжя.

Тема 21. Захист права власності та інших речових прав

Поняття охорони і захисту права власності. Віндикаційний позов. Негаторний позов. Позов про виключення майна з опису (звільнення майна з-під арешту). Позов про визнання права власності. Інші засоби захисту права власності.

Тема 22. Спадкове право

Загальні положення про спадкування. Спадкування за заповітом. Заповідальний відказ. Підпризначення спадкоємця. Особи, які мають право на обов'язкову частку у спадщині. Спадкування за законом. Здійснення права на спадкування. Виконання заповіту. Прийняття спадщини. Оформлення прав на спадщину. Спадковий договір.

Тема 23. Загальні положення про зобов'язання

Поняття зобов'язання. Зобов'язальне право і зобов'язальні правовідносини. Види зобов'язань. Суб'єктний склад зобов'язання. Виконання зобов'язань. Принципи виконання зобов'язань. Забезпечення виконання зобов'язань. Способи забезпечення. Відповідальність за порушення зобов'язань. Припинення зобов'язань.

Тема 24. Відповідальність за цивільним правом

Поняття та особливості цивільно-правової відповідальності. Види цивільно-правової відповідальності. Умови цивільно-правової відповідальності. Вина правопорушника як підстава його відповідальності. Особливості застосування цивільно-правової відповідальності. Обставини, що виключають цивільно-правову відповідальність. Збитки та неустойка.

Тема 25. Цивільно-правовий договір

Поняття і значення цивільно-правового договору. Принцип свободи договору. Система цивільно-правових договорів. Зміст і форма договору. Стадії і порядок укладення цивільно-правового договору. Зміна і розірвання договору.

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

Тема 26. Договір купівлі-продажу. Договір зміни

Поняття, значення і види договору купівлі-продажу. Сторони, предмет договору. Форма договору купівлі-продажу. Істотні умови договору. Права та обов'язки сторін договору купівлі-продажу. Момент переходу права власності до покупця. Ризик випадкового знищення та випадкового пошкодження (псування) речі. Цивільно-правова відповідальність за порушення умов договору.

Роздрібна купівля-продаж та особливості її правового регулювання. Особливості договору роздрібної купівлі-продажу. Права покупця та їх охорона.

Особливості купівлі-продажу нерухомого майна.

Особливості укладання договорів купівлі-продажу на біржах, аукціонах, ярмарках.

Приватизація державного житлового фонду.

Договір міни: поняття договору міни як виду договору купівлі-продажу, його особливі ознаки. Сторони, предмет договору міни. Особливості правового регулювання договору міни.

Тема 27. Договір поставки

Поняття та ознаки договору поставки. Договір поставки як різновид договору купівлі-продажу. Сторони договору. Предмет договору.

Структура договірних відносин у поставці.

Способи та порядок укладення договору поставки. Зміна і припинення договору поставки.

Виконання договору поставки. Приймання товару (продукції) за кількістю та якістю.

Відповідальність за порушення умов договору поставки.

Тема 28. Договір контрактації сільськогосподарської продукції

Поняття договору контрактації сільськогосподарської продукції та його відмінність від інших договорів.

Елементи договору контрактації сільськогосподарської продукції

Тема 29. Договір постачання енергетичних та інших ресурсів через приєднану мережу

Поняття договору постачання енергетичних та інших ресурсів через приєднану мережу, його відмінність від інших договорів.

Права та обов'язки сторін в договорі постачання енергетичних та інших ресурсів через приєднану мережу.

Припинення договору постачання енергетичних та інших ресурсів через приєднану мережу.

Відповідальність сторін в договорі постачання енергетичних та інших ресурсів через приєднану мережу.

Тема 30. Договір дарування

Поняття договору дарування та його відмінність від інших договорів. Сторони договору. Предмет договору. Форма договору дарування. Момент виникнення права власності в обдарованого на дарунок.

Особливості консенсуального договору дарування. Обов'язки дарувальника. Одностороння відмова або розірвання договору дарування.

Пожертва як вид дарування. Правовий режим пожертв.

Тема 31. Договір ренти

Поняття і види договору ренти, його відмінність від інших договорів. Сторони і предмет договору ренти. Форма договору ренти.

Права і обов'язки сторін договору ренти. Ризик випадкової загибелі або випадкового пошкодження майна, переданого під виплату ренти.

Припинення договору ренти та розрахунки між сторонами.

Тема 32. Договір довічного утримання (догляду)

Поняття договору довічного утримання (догляду) і його відмінність від інших договорів. Сторони договору. Предмет договору. Форма договору. Особливості укладення договору довічного утримання щодо спільного майна.

Права і обов'язки сторін. Момент переходу права власності на майно. Обмеження права власності. Зміна договору довічного утримання (догляду).

Припинення договору довічного утримання (догляду) та правові наслідки припинення договору.

Тема 33. Договір майнового найму (оренда)

Поняття договору майнового найму і його відмінність від інших договорів. Види договорів майнового найму. Сторони і предмет договору майнового найму (оренди).

Укладення договору майнового найму (оренди). Форма договору. Доля договору майнового найму (оренди) при зміні власника.

Права і обов'язки сторін в договорі майнового найму (оренди). Поліпшення найнятого майна. Ремонт найнятого майна.

Припинення договору майнового найму (оренди). Особливості пролонгації договору.

Договір оренди державного та комунального майна: особливості правового регулювання, суб'єктного складу сторін та предмету договору.

Договір побутового прокату як вид договору майнового найму (оренди) і його особливості.

Договір найму (оренди) транспортних засобів.

Договір найму (оренди) будівлі або іншої капітальної споруди.

Договір лізингу.

Тема 34. Договори найму житла

Правове регулювання житлових відносин. Єдиний житловий фонд і його структура. Призначення житлових будинків і житлових приміщень. Виключення з житлового фонду житлових будинків і житлових приміщень.

Договір найму житлового приміщення та його відмінність від інших договорів. Види договорів найму житлових приміщень. Сторони і предмет договору найму житла. Члени сім'ї наймача.

Договір найму житлового приміщення, що знаходиться у державній чи комунальній (публічній) власності, його елементи. Права та обов'язки наймача та членів сім'ї наймача в договорі найма жилого приміщення, що знаходиться у публічній власності. Обмін житлових приміщень, що знаходяться у публічній власності. Правові підстави збереження права користування житловими

приміщеннями, що знаходяться у публічній власності за тимчасово відсутнім. Підстави та порядок виселення наймача та членів його сім'ї з житлових приміщень, що знаходяться у публічній власності.

Договір найму (оренди) житла, що знаходиться у приватній власності, його елементи. Права і обов'язки сторін договору найму (оренди) житла, що знаходиться у приватній власності. Розірвання та припинення договору найму (оренди) житла, що знаходиться у приватній власності.

Договір найму соціального житла: джерела права, поняття, елементи та особливості.

Договір піднайму житла.

Тема 35. Договір позички

Поняття договору позички та його відмінність від інших договорів. Сторони, предмет, форма договору позички.

Права та обов'язки сторін в договорі позички.

Припинення договору позички.

Тема 36. Договір підряду. Договір побутового підряду

Поняття договору підряду, його відмінність від інших видів договорів. Сторони договору. Предмет договору. Ризик випадкової загибелі об'єкту підряду. Види договорів підряду.

Структура договірних зв'язків у підряді.

Права і обов'язки сторін у договорі підряду. Виконання договору підряду.

Припинення договору підряду.

Договір побутового підряду: поняття, його особливі ознаки. Елементи договору побутового підряду.

Тема 37. Договір будівельного підряду. Договір на виконання проектних та пошукових робіт

Загальна характеристика законодавства, яке регулює відносини у капітальному будівництві.

Капітальне будівництво та способи його здійснення.

Поняття договору будівельного підряду, його відмінність від інших видів договорів. Сторони. Предмет договору.

Укладення договору будівельного підряду. Договір субпідряду.

Права та обов'язки сторін в договорі будівельного підряду. Порядок приймання об'єкта будівництва.

Відповідальність сторін в договорі будівельного підряду.

Договір на виконання проектних та пошукових робіт: поняття, особливі ознаки, елементи.

Тема 38. Договір на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт

Поняття договорів на виконання науково-дослідних, дослідно-конструкторських та технологічних робіт. Сторони і предмет договорів на виконання науково-дослідних, дослідно-конструкторських та технологічних робіт. Форма договорів на виконання науково-дослідних, дослідно-конструкторських та технологічних робіт. Відмінності від суміжних договорів.

Права та обов'язки сторін договорів на виконання науково-дослідних, дослідно-конструкторських та технологічних робіт.

Відповідальність сторін договорів на виконання науково-дослідних, дослідно-конструкторських та технологічних робіт

Тема 39. Договір про надання послуг. Транспортні договори

Поняття послуги. Особливості правового регулювання надання послуг. Значення загальних положень про надання послуг. Поняття та елементи договору про надання послуг.

Загальна характеристика нормативно-правового регулювання перевезень. Місце договору перевезення в системі транспортних договорів.

Поняття договору перевезення та його відмінність від інших договорів. Сторони і предмет договору перевезення. Види договору перевезення.

Укладення і виконання договору перевезення. Значення транспортної накладної.

Особливість перевезення у прямому змішаному сполученні.

Договір перевезення пасажирів і багажу.

Договір транспортного експедирування.

Тема 40. Зобов'язання зі зберігання

Підстави виникнення зобов'язань зі зберігання.

Поняття договору зберігання, сторони, предмет і об'єкт договору, особливості форми договору зберігання. Відмінність договору зберігання від інших договорів.

Права та обов'язки сторін договору зберігання.

Припинення договору зберігання.

Відповідальність сторін у договорі зберігання.

Спеціальні види зберігання.

Тема 41. Договір доручення. Договір комісії. Договір управління майном

Договір доручення: поняття, сторони, предмет, форма, відмінності від інших договорів. Права та обов'язки сторін договору доручення. Припинення договору доручення.

Договір комісії: поняття, сторони, предмет, форма, відмінності від інших договорів. Права та обов'язки сторін договору комісії. Виконання і припинення договору комісії.

Договір управління майном: поняття, сторони, предмет, форма, відмінності від інших договорів. Виконання і припинення договору управління майном. Відповідальність управителя.

Тема 42. Зобов'язання зі страхування

Соціально-економічна сутність страхування, його нормативно-правове регулювання. Правила страхування.

Поняття і види страхування. Основні поняття у страхуванні. Страхове зобов'язання. Учасники страхових зобов'язань.

Обов'язкове страхування.

Добровільне страхування. Поняття договору страхування, його елементи, відмінності від інших договорів. Укладання та виконання договору страхування. Припинення договору страхування. Недійсність договору страхування.

Особливості спадкування права на одержання страхових виплат (страхового відшкодування).

Тема 43. Кредитні та розрахункові зобов'язання

Нормативно-правове регулювання розрахункових та кредитних відносин.

Договір позики: поняття, сторони, предмет, форма, відмінності від інших договорів. Укладання договору позики, його форма. Виконання договору позики. Оспорювання договору позики. Припинення договору. Новація боргу у позикове зобов'язання.

Договір банківського вкладу: поняття, сторони, предмет, форма. Види банківських вкладів та їх оформлення. Виконання та припинення договору банківського вкладу. Особливості спадкування сум вкладів.

Договір банківського рахунку: поняття, сторони, предмет, форма. Укладення договору банківського рахунку. Виконання і припинення договору банківського рахунку.

Кредитний договір: поняття, сторони, предмет, форма, відмінності від інших договорів. Виконання та припинення кредитного договору. Відповідальність сторін в кредитному договорі.

Договір факторингу: поняття, сторони, предмет, форма. Виконання і припинення договору факторингу.

Розрахункові зобов'язання. Відповідальність за грошовими зобов'язаннями.

Форми розрахунків у господарській сфері.

Тема 44. Зобов'язання зі спільної діяльності

Поняття договору простого товариства, суб'єкти, предмет, мета, форма, відмінність від засновницького договору та договору про створення акціонерного товариства. Виконання договору простого товариства. Управління загальними справами. Правовий режим майна учасників договору простого товариства. Припинення договору простого товариства. Відповідальність учасників за результати спільної діяльності. Поняття та елементи договору про спільну діяльність.

Тема 45. Зобов'язання з односторонніх дій

Поняття і види зобов'язань з односторонніх дій.

Зобов'язання з публічної обіцянки винагороди: поняття та види.

Поняття та ознаки публічної обіцянки винагороди без оголошення конкурсу: поняття, суб'єкти, умови виникнення, зміст. Припинення зобов'язання з публічної обіцянки винагороди без оголошення конкурсу.

Поняття зобов'язання з публічної обіцянки нагороди за результатами конкурсу: поняття, суб'єкти, порядок організації і проведення конкурсу. Права учасників конкурсу та переможців.

Зобов'язання з дій в чужих майнових інтересах без доручення: поняття, суб'єкти. Елементи зобов'язання з дій в чужих майнових інтересах без доручення.

Зобов'язання із спасання здоров'я, життя фізичної особи, майна фізичної і юридичної особи: поняття та елементи.

Тема 46. Зобов'язання із завдання шкоди

Поняття та підстави виникнення зобов'язань із завдання шкоди.

Зобов'язання з відшкодування 3-м особам заподіяної працівником шкоди.

Зобов'язання з відшкодування шкоди, яка заподіяна органами державної влади або місцевого самоврядування.

Зобов'язання з відшкодування шкоди, яка заподіяна органами дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду.

Відповідальність за шкоду, яка заподіяна дітьми та недієздатними особами.

Відповідальність за шкоду, яка заподіяна джерелом підвищеної небезпеки: суб'єкти, поняття джерела підвищеної небезпеки, особливості відшкодування, підстави звільнення від відповідальності.

Відшкодування шкоди, спричиненою смертю потерпілого: круг осіб, які мають право на відшкодування шкоди, розмір і період відшкодування. Відшкодування витрат на поховання.

Відшкодування шкоди, завданої здоров'ю працівника: джерела права, суб'єкти відшкодування шкоди, розмір відшкодування.

Відшкодування моральної шкоди.

Тема 47. Зобов'язання з безпідставного набуття або збереження чужого майна

Види зобов'язань з необґрунтованого збагачення. Зобов'язання з безпідставного набуття або збереження чужого майна (необґрунтованого збагачення): поняття, суб'єкти, зміст. Обсяг відшкодування. Необґрунтовано набуте майно, яке не підлягає поверненню.

Контрольні питання з цивільного права

1. Предмет і метод цивільного права.
2. Джерела цивільного права.
3. Громадяни (фізичні особи) як суб'єкти цивільного права.
4. Юридичні особи як суб'єкти цивільного права.
5. Підстави виникнення, зміни і припинення цивільних правовідносин.
6. Цивільне правовідношення: поняття, структура, види.
7. Об'єкти цивільних правовідносин. Класифікація речей і її правове значення.
8. Поняття і види представництва. Поняття і форма довіреності.
9. Правочин: поняття, види.
10. Правочин: форма і наслідки її недотримання.
11. Недійсні правочини.
12. Захист цивільних прав. Самозахист цивільних прав.
13. Строки і терміни в цивільному праві: поняття, значення, види, порядок обчислення.
14. Позовна давність.
15. Право приватної власності громадян.
16. Право власності юридичних осіб.
17. Право державної власності.
18. Право комунальної власності.
19. Поняття і види спільної власності, їх особливості.
20. Захист права власності.
21. Спадкування за заповітом.
22. Спадкування за законом.
23. Зобов'язання: поняття, види, підстави виникнення.
24. Підстави припинення зобов'язань.
25. Способи забезпечення виконання зобов'язань: види, їх загальна характеристика.
26. Договори: поняття, співвідношення із зобов'язанням, зміст.
27. Способи і порядок укладання і зміни договору.

28. Застава: джерела правового регулювання, поняття і сутність.
29. Іпотека: поняття, порядок реалізації закладеного майна.
30. Цивільно-правова відповідальність: поняття, форми і їх характеристика, підстава і умови настання.
31. Загальні положення про купівлю-продажі.
32. Права і обов'язки сторін в договорі купівлі-продажу.
33. Договір дарування.
34. Договір довічного утримання (догляду).
35. Приймання продукції (товарів) за кількістю і якістю.
36. Договір поставки.
37. Загальні положення про оренду.
38. Договір позички.
39. Договір найму житлового приміщення: поняття, суб'єктний склад. Відмінність від договору оренди. Члени сім'ї наймача.
40. Права і обов'язки наймача за договором найму житлового приміщення.
41. Права і обов'язки наймодавця за договором найму житлового приміщення.
42. Приватизація державного житлового фонду.
43. Загальні положення про підряд.
44. Виконання і припинення договору підряду.
45. Структура договірних зв'язків в будівництві.
46. Договір побутового підряду.
47. Договір перевезення вантажів.
48. Договір перевезення пасажирів і багажу.
49. Договір страхування: джерела правового регулювання, види страхування, поняття, суб'єктний склад.
50. Зміст договору страхування.
51. Договір доручення.
52. Договір комісії.
53. Кредитний договір.
54. Договір позики.
55. Договір банківського рахунку.
56. Зобов'язання із спільної діяльності.
57. Загальні положення про відшкодування шкоди.
58. Відшкодування шкоди, заподіяної життю і здоров'ю працівника.
59. Відшкодування шкоди, заподіяної джерелом підвищеної небезпеки.
60. Відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду.

4.3. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Тема 1. Становлення і розвиток господарського (торгівельного, комерційного, підприємницького) права. Загальні положення про господарську діяльність

Культурно-історичні передумови господарського права. Розвиток господарського права в ХХ столітті. Становлення господарського законодавства України.

Загальні принципи господарювання. Право на здійснення господарської діяльності. Організаційно-правові форми господарювання. Поняття, ознаки і види господарської діяльності.

Тема 2. Поняття, предмет, метод, система та джерела господарського права

Господарські відносини та їх види.

Поняття і система господарського права. Метод господарського права.

Поняття і види джерел господарського права. Господарське законодавство: поняття, ознаки і система.

Тема 3. Правове забезпечення державної економічної політики

Поняття і основні напрями державної економічної політики. Форми реалізації державної економічної політики. .

Прогнозування і планування економічного та соціального розвитку.

Державна регуляторна політика у сфері господарської діяльності.

Тема 4. Участь держави і місцевого самоврядування у сфері господарювання

Правовий статус держави, органів державної влади, органів місцевого самоврядування як учасників господарських відносин.

Принципи, методи і засоби державного регулювання господарської діяльності. Державне стимулювання підприємництва, інноваційної діяльності, конкуренції.

Основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності.

Особливості управління господарською діяльністю у державному та комунальному секторі економіки.

Тема 5. Загальні положення про суб'єктів господарського права

Поняття і види суб'єктів господарського права. Створення суб'єктів господарювання. Основні права і обов'язки суб'єктів господарювання. Реалізація прав суб'єктів господарювання. Припинення суб'єктів господарювання або їх діяльності.

Тема 6. Правовий статус господарських товариств, підприємств та їх об'єднань

Поняття і види господарських товариств, підприємств та їх об'єднань. Створення господарських товариств, підприємств та їх об'єднань. Основні права і обов'язки господарських товариств, підприємств та їх об'єднань. Припинення господарських товариств, підприємств та їх об'єднань або їх діяльності.

Тема 7. Правовий статус громадян-підприємців та інших суб'єктів господарювання

Поняття фізичної особи – підприємця. Набуття статусу підприємця. Основні права і обов'язки фізичної особи – підприємця. Припинення діяльності фізичної особи – підприємця.

Особливості статусу іноземних суб'єктів господарювання, кредитних союзів, благодійних та інших неприбуткових організацій у сфері господарювання.

Тема 8. Загальні положення про майнову основу господарської діяльності.

Майно у сфері господарювання. Джерела формування майна суб'єктів господарювання. Організаційно-засновницькі повноваження власника.

Правові форми використання майна у сфері господарювання.

Правова основа приватизації державного і комунального майна.

Тема 9. Правовий режим майна різних форм власності у сфері господарювання

Правовий режим майна приватної форми власності у сфері господарювання: поняття, суб'єкти, об'єкти, правові форми реалізації. Правовий режим майна державної форми власності у сфері господарювання: поняття, зміст, правові форми реалізації. Правовий режим майна комунальної форми власності у сфері господарювання: поняття, підстави придбання, правові форми реалізації.

Тема 10. Правовий режим окремих видів майна у сфері господарювання

Правовий режим природних ресурсів у сфері господарювання. Правовий режим цінних паперів у сфері господарювання. Правовий режим корпоративних прав у сфері господарювання. Правовий режим об'єктів прав інтелектуальної власності у сфері господарювання.

Тема 11. Господарські зобов'язання

Поняття і підстави виникнення господарських зобов'язань. Види господарських зобов'язань. Виконання господарських зобов'язань. Забезпечення виконання господарських зобов'язань. Припинення господарських зобов'язань. Недійсність господарських зобов'язань.

Тема 12. Господарський договір: поняття, види, укладення, виконання

Правова основа, поняття і ознаки господарських договорів. Види і функції господарських договорів. Зміст господарських договорів.

Укладення господарських договорів. Виконання і забезпечення виконання господарських договорів. Зміна та розірвання господарських договорів.

Тема 13. Система господарських договорів

Договори на передачу майна. Договори на реалізацію майна, продукції. Договори про використання майна. Договори про виконання робіт. Договори про надання послуг. Договори про господарську залежність.

Тема 14. Загальні положення про відновлення платоспроможності суб'єкта господарювання або визнання його банкрутом

Поняття неплатоспроможності і банкрутства. Досудові процедури відновлення платоспроможності боржника.

Учасники у справах про банкрутство. Умови, порядок і наслідки порушення справи про банкрутство.

Тема 15. Судові процедури, які застосовуються до боржника в процесі провадження справи про банкрутство

Розпорядження майном боржника. Санація як судова процедура в процесі провадження справи про банкрутство. Мирова угода. Ліквідаційна процедура.

Особливості банкрутства окремих категорій суб'єктів підприємницької діяльності.

Тема 16. Загальні положення про господарсько-правову відповідальність

Поняття, принципи і функції господарсько-правової відповідальності. Види господарсько-правової відповідальності. Підстави і межі господарсько-правової відповідальності. Порядок реалізації господарсько-правової відповідальності.

Тема 17. Форми господарсько-правової відповідальності

Відшкодування збитків у сфері господарювання. Штрафні санкції: поняття, розмір і порядок застосування. Оперативно-господарські санкції: поняття, види, підстави і порядок застосування. Адміністративно-господарські санкції: поняття, види і порядок застосування.

Тема 18. Загальні положення про захист прав і законних інтересів суб'єктів господарювання

Поняття та зміст захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання. Підстави захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання.

Способи захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання.

Тема 19. Форми захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання

Досудовий захист прав і законних інтересів суб'єктів господарювання. Судовий захист прав і законних інтересів суб'єктів господарювання. Самозахист прав і законних інтересів суб'єктів господарювання

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

Тема 20. Правове забезпечення обмеження монополізму і захисту економічної конкуренції

Антимонопольна політика держави: поняття, мета і основні напрями. Правова основа обмеження монополістичної діяльності і підтримки конкуренції в Україні.

Система органів Антимонопольного комітету України, їх повноваження і компетенція.

Відповідальність за порушення законодавства про захист економічної конкуренції.

Тема 21. Правове регулювання ціноутворення у сфері господарювання

Поняття і функції ціни (тарифів). Законодавство про ціноутворення. Види цін (тарифів), порядок їх встановлення.

Державні органи управління ціноутворенням. Контроль за дотриманням суб'єктами господарювання законодавства про ціноутворення. Відповідальність суб'єктів господарювання за порушення дисципліни цін.

Тема 22. Правове регулювання забезпечення якості продукції, товарів, робіт та послуг

Державне управління якістю продукції, товарів, робіт та послуг. Стандартизація і сертифікація як засоби державного впливу на господарську діяльність.

Державний контроль за дотриманням стандартів, норм і правил.

Відповідальність суб'єктів господарювання за порушення законодавства про стандартизацію і сертифікацію.

Тема 23. Правова основа інформаційного забезпечення господарської діяльності

Поняття інформації та види інформаційних ресурсів. Правовий режим інформаційних ресурсів. Порядок користування інформаційними ресурсами.

Захист прав суб'єктів господарювання у сфері інформаційного забезпечення.

Тема 24. Правова основа фінансування, кредитування і розрахунків у господарській діяльності

Поняття і джерела фінансування господарської діяльності. Види фінансування у сфері господарювання.

Поняття і принципи кредитування в господарській діяльності. Форми і види кредитів.

Поняття розрахункових правовідносин. Форми розрахунків. Порядок відкриття і обслуговування банківського рахунку.

Тема 25. Правова основа ведення бухгалтерського обліку і звітності у сфері господарювання

Законодавство про бухгалтерський облік і звітність у сфері господарювання. Організація бухгалтерського обліку в господарській організації.

Форми фінансової звітності господарських організацій. Порядок надання фінансової звітності.

Тема 26. Права основа оподаткування у сфері господарювання.

Оподаткування як засіб регулювання господарської діяльності. Законодавство про оподаткування. Права і обов'язки суб'єктів господарювання як платників податків.

Повноваження органів Державної податкової служби України. Контроль за виконанням вимог податкового законодавства суб'єктами господарювання. Відповідальність суб'єктів господарювання за порушення податкового законодавства.

Тема 27. Комерційне посередництво (агентські відносини) у сфері господарювання

Поняття і правова підстава агентської діяльності. Умови здійснення агентської діяльності. Правовий статус суб'єктів агентської діяльності.

Агентський договір: поняття, форма, предмет, порядок укладання і припинення.

Відповідальність за порушення законодавства про агентську діяльність.

Тема 28. Правове регулювання оренди, лізингу, концесії

Поняття і правова підстава оренди майна всіх форм власності. Суб'єкти орендних відносин. Особливості оренди об'єктів державної, комунальної власності та інших видів майна. Відповідальність за порушення законодавства про оренду.

Поняття, види і форми лізингу у сфері господарювання. Правова основа лізингових операцій. Суб'єкти і об'єкти лізингу. Відповідальність за порушення законодавства про лізинг.

Поняття, види і правова підстава концесійної діяльності. Поняття, форма і зміст концесійного договору. Порядок укладання та припинення концесійного договору. Відповідальність за порушення законодавства про концесію.

Тема 29. Спеціальний режим господарювання

Поняття і види спеціального режиму господарювання. Мета і порядок створення спеціальних (вільних) економічних зон і територій пріоритетного розвитку, їх типи. Правовий режим господарської діяльності в умовах спеціальної економічної зони і території пріоритетного розвитку.

Тема 30. Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності

Поняття, принципи і правова основа зовнішньоекономічної діяльності. Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності, їх права і обов'язки. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Зовнішньоекономічний договір (контракт). Відповідальність за порушення законодавства про зовнішньоекономічну діяльність.

Тема 31. Правовий режим інвестиційної та інноваційної діяльності

Поняття, види і правова основа інвестиційної та інноваційної діяльності. Суб'єкти і об'єкти інвестиційної та інноваційної діяльності. Державне регулювання інвестиційної та інноваційної діяльності. Правові гарантії та захист інвестицій.

Правовий режим інноваційних проєктів, продуктів і продукції, правовий статус інноваційних підприємств.

Система договірних відносин в інвестиційній та інноваційній діяльності.

Поняття та законодавство про іноземні інвестиції. Види і форми іноземних інвестицій. Державні гарантії захисту іноземних інвестицій. Оцінка та державна реєстрація іноземних інвестицій.

Тема 32. Правове регулювання господарсько-торгівельної діяльності

Поняття і правова основа господарсько-торгівельної діяльності. Суб'єкти господарсько-торгівельної діяльності, їх права і обов'язки. Умови здійснення господарсько-торгівельної діяльності.

Види господарсько-торгівельної діяльності. Система договірних відносин в господарсько-торгівельній діяльності. Державний контроль у сфері господарсько-торгівельної діяльності.

Відповідальність суб'єктів господарювання за порушення законодавства про господарсько-торгівельну діяльність.

Тема 33. Правове регулювання господарсько - фінансової діяльності.

Поняття і правова основа господарсько-фінансової діяльності. Державне регулювання господарсько-фінансової діяльності.

Правове регулювання фінансового посередництва. Правове регулювання банківської діяльності. Правове регулювання страхової діяльності. Правове регулювання аудиторської діяльності. Правове регулювання допоміжної діяльності у сфері фінансів і страхування.

Відповідальність суб'єктів господарювання за порушення законодавства про господарсько-фінансову діяльність.

Тема 34. Правове регулювання оціночної діяльності

Поняття і правова основа оціночної діяльності. Суб'єкти і об'єкти оціночної діяльності.

Умови здійснення оціночної діяльності. Система господарських договорів в оціночній діяльності.

Відповідальність за порушення умов здійснення оціночної діяльності.

Тема 35. Правове регулювання рекламної діяльності

Поняття і правова основа рекламної діяльності. Правовий статус суб'єктів господарювання, що здійснюють рекламну діяльність.

Умови здійснення рекламної діяльності. Система господарських договорів в рекламній діяльності.

Відповідальність за порушення умов здійснення рекламної діяльності.

Тема 36. Правове регулювання будівельної діяльності

Поняття і правова основа будівельної діяльності.

Правовий статус суб'єктів будівельної діяльності. Умови і порядок здійснення будівельної діяльності.

Система договірних зв'язків в будівельній діяльності.

Відповідальність за порушення законодавства про будівельну діяльність.

Тема 37. Правове регулювання господарської діяльності у сфері транспорту

Поняття і види господарської діяльності у сфері транспорту. Правовий статус суб'єктів господарювання, що здійснюють господарську діяльність у сфері транспорту.

Умови здійснення господарської діяльності у сфері транспорту. Система господарських договорів у сфері транспорту.

Відповідальність за порушення умов здійснення господарської діяльності у сфері транспорту.

Тема 38. Правове регулювання сільськогосподарської діяльності

Поняття і види сільськогосподарської діяльності. Правовий статус суб'єктів господарювання, що здійснюють сільськогосподарську діяльність.

Умови здійснення сільськогосподарської діяльності. Система господарських договорів в сільському господарстві.

Відповідальність за порушення умов здійснення сільськогосподарської діяльності.

Тема 39. Правове регулювання надання послуг у сфері телекомунікацій

Поняття і види господарської діяльності у сфері телекомунікацій. Правовий статус суб'єктів господарювання, що надають послуги у сфері телекомунікацій.

Умови здійснення господарської діяльності у сфері телекомунікацій. Система господарських договорів у сфері телекомунікацій.

Відповідальність за порушення умов надання послуг у сфері телекомунікацій.

Тема 40. Правове регулювання господарської діяльності у сфері рекреації та охорони здоров'я

Поняття і види господарської діяльності у сфері рекреації. Правовий статус суб'єктів господарювання у сфері рекреації.

Умови здійснення господарської діяльності у сфері рекреації. Система господарських договорів у сфері рекреації.

Відповідальність за порушення умов здійснення рекреаційної діяльності.

Поняття і види господарської діяльності у сфері охорони здоров'я. Правовий статус суб'єктів господарювання у сфері охорони здоров'я.

Умови здійснення господарської діяльності у сфері охорони здоров'я. Система господарських договорів у сфері охорони здоров'я.

Відповідальність за порушення умов здійснення господарської діяльності у сфері охорони здоров'я.

Тема 41. Правове регулювання господарської діяльності в зарубіжних країнах

Предмет і система господарського (комерційного, торгівельного) права інших країн. Джерела господарського (комерційного, торгівельного) права інших країн.

Суб'єкти господарського (комерційного, торгівельного) права інших країн. Майнова основа господарювання в зарубіжних країнах. Договірні відносини у сфері господарювання інших країн.

Відповідальність суб'єктів господарського (комерційного, торгівельного) права інших країн.

Контрольні питання з господарського права

1. Господарське право як галузь права: поняття, предмет, метод, система і джерела.
2. Господарське законодавство: поняття, ознаки і система.
3. Господарська діяльність: поняття, ознаки, види
4. Засоби і методи державного регулювання господарської діяльності.
5. Основні напрями і форми реалізації державної економічної політики.
6. Державна регуляторна політика у сфері господарської діяльності: поняття, принципи, забезпечення, здійснення, суб'єкти.
7. Основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: поняття, принципи, основні вимоги до його здійснення, суб'єкти.
8. Суб'єкти господарювання: поняття, ознаки, види, їх основні права і обов'язки, реалізація прав.
9. Створення і припинення суб'єктів господарювання: підстави, порядок, правові наслідки.
10. Підприємство: поняття, ознаки, види, організаційна структура.
11. Правовий статус державних і комунальних підприємств.
12. Правовий статус підприємств з іноземними інвестиціями та іноземних підприємств.
13. Господарські товариства: поняття, ознаки, види, особливості правового статусу.
14. Кредитні спілки, благодійні та інших неприбуткові організації у сфері господарювання.
15. Об'єднання підприємств: поняття, ознаки, види, організаційно-правові форми, особливості правового статусу.
16. Громадянин – підприємець: поняття, набуття статусу підприємця, права і обов'язки, відповідальність, припинення діяльності.
17. Поняття і види майна у сфері господарювання. Джерела його формування і правовий режим.
18. Правові форми використання майна у сфері господарювання.
19. Правовий режим майна різних форм власності у сфері господарювання: поняття, суб'єкти, об'єкти, правові форми використання.
20. Правовий режим окремих видів майна у сфері господарювання: природних ресурсів, цінних паперів, корпоративних прав.
21. Господарські зобов'язання: поняття, види, підстави виникнення, виконання і припинення.
22. Господарський договір: поняття, ознаки і правова основа.
23. Види, функції і зміст господарських договорів.
24. Порядок укладання, зміни та розірвання господарських договорів.
25. Господарсько-правова відповідальність: поняття, принципи, види, підстави та межі.

26. Форми господарсько-правової відповідальності: поняття, види, сфера і порядок застосування.
27. Банкрутство: поняття, суб'єкти, підстави застосування, порядок і наслідки порушення справи про банкрутство.
28. Судові процедури, що застосовуються до боржника в процесі провадження справи про банкрутство: поняття, суб'єкти, строки, мета та порядок проведення.
29. Захист прав та законних інтересів суб'єктів господарювання: поняття, підстава і правова основа.
30. Способи і форми захисту прав і законних інтересів суб'єктів господарювання.
31. Монопольна діяльність: поняття, суб'єкти, умови обмеження, правова основа.
32. Захист економічної конкуренції: способи і порядок, види порушень і міри відповідальності, правова основа.
33. Поняття, функції, види цін (тарифів) і порядок їх встановлення.
34. Відповідальність суб'єктів господарювання за порушення дисципліни цін.
35. Стандартизація: поняття, мета, зміст, правова основа.
36. Сертифікація продукції, робіт і послуг: поняття, мета, види, зміст і правова основа.
37. Відповідальність суб'єктів господарювання за порушення законодавства про сертифікацію і стандартизацію.
38. Агентська діяльність: поняття, суб'єкти, умови здійснення, відповідальність, правова основа. Агентський договір.
39. Надання в оренду майна всіх форм власності: суб'єкти, об'єкти, умови надання, правова основа. Відповідальність за порушення законодавства про оренду.
40. Лізинг як вид господарської діяльності: поняття, суб'єкти, об'єкти, умови здійснення, правова основа. Відповідальність за порушення законодавства про лізинг.
41. Спеціальний режим господарювання: поняття, види, зміст, правова основа.
42. Спеціальні (вільні) економічні зони і території пріоритетного розвитку: мета і порядок створення, типи.
43. Концесійна діяльність: поняття, принципи, суб'єкти, умови здійснення, правова основа. Концесійний договір.
44. Зовнішньоекономічна діяльність: поняття, види, принципи, суб'єкти, державне регулювання, відповідальність, правова основа.
45. Зовнішньоекономічний договір (контракт): поняття, форма, зміст, порядок укладення і виконання.
46. Інвестиційна діяльність: поняття, суб'єкти, об'єкти, державне регулювання, гарантії, правова основа.
47. Іноземне інвестування: поняття іноземних інвестицій, їх види, суб'єкти, об'єкти, правовий режим, оцінка і державна реєстрація, форми здійснення, гарантії.
48. Інноваційна діяльність: поняття, види, суб'єкти, державне регулювання і гарантії, правова основа.
49. Правовий режим інноваційних проектів, продуктів і продукції, правовий статус інноваційних підприємств.

50. Господарсько-торговельна діяльність: поняття, форми, суб'єкти, правова основа.
51. Умови здійснення господарсько-торговельної діяльності.
52. Торговельно-біржова діяльність: поняття, суб'єкти, умови здійснення, правова основа. Біржові операції.
53. Банківська діяльність: поняття, суб'єкти, умови здійснення, відповідальність, правова основа.
54. Страхова діяльність: поняття, суб'єкти, умови здійснення, відповідальність, правова основа.
55. Аудиторська діяльність: поняття, суб'єкти, умови здійснення, відповідальність, правова основа.
56. Посередництво на ринку цінних паперів: поняття, суб'єкти, умови здійснення, правова основа. Фондова біржа.
57. Оціночна діяльність: поняття, суб'єкти, об'єкти, умови здійснення, правова основа. Відповідальність за порушення умов здійснення оціночної діяльності.
58. Рекламна діяльність: поняття, суб'єкти, умови здійснення, правова основа. Відповідальність за порушення умов здійснення рекламної діяльності.
59. Будівельна діяльність: поняття, суб'єкти, умови здійснення, відповідальність, правова основа. Правовий режим капітального будівництва.
60. Перевезення вантажів як вид господарської діяльності: поняття, суб'єкти, умови здійснення, правова основа.

4.4. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

Тема №1. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО У СИСТЕМІ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Ця тема розглядає історичні аспекти формування адміністративного права у його сучасному вигляді. Декілька питань присвячено виникненню засад адміністративного права, його еволюції від поліцейського до адміністративного. Також розглядаються особливості формування науки адміністративного права в різних країнах.

Особливу увагу слід звернути на становлення та розвиток українського адміністративного права, починаючи з періоду середньовіччя та Нового часу. З XIX століття в українських університетах починає викладатися наука поліцейського права, яка є передвісником права адміністративного. Також слід розглянути українську адміністративно-правову науку та практику на початку XX ст. Окремі питання присвячені українській науці адміністративного права радянського періоду та формування адміністративно-правової науки у незалежній Україні.

У другій частині теми розглядаються зв'язки адміністративно-правової науки з іншими неюридичними та юридичними науками. Серед неюридичних наук – це загальна теорія управління та теорія державного управління. Окремо розглядається роль адміністративного права в становленні організаційної науки, порівняльне адміністративне правознавство та основні вимоги порівняльного методу в адміністративному правознавстві.

Серед юридичних наук найбільш тісна взаємодія адміністративного права відбувається з теорією держави та права, кримінальним правом, господарським правом, фінансовим правом, митним правом, аграрним правом тощо.

Тема №2. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ЯК НАУКА ТА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Свою відповідь на питання цієї теми слід розпочати з розуміння того, що адміністративне право, як і конституційне право, опосередковує функціонування публічної влади в державі, тобто воно є правом державного управління, що передбачає владний вплив держави, в особі державних органів і посадових осіб на різноманітні суспільні відносини. Одночасно, метою адміністративного права є закріплення таких форм і напрямків діяльності зазначених органів, їх посадових осіб, які б забезпечували повсякденний демократичний режим цих відносин на основі непорушності конституційних прав і свобод людини і громадянина. Конституційна вимога щодо переходу від пануючої у минулому ідеології "домінування держави" над людиною до нової ідеології – "служіння держави" людині повинна стати основним принципом адміністративного права і пройти через весь його зміст.

Особливу увагу слід звернути на те, що при визначенні адміністративного права необхідно враховувати єдність трьох головних функцій, а саме: а) управлінської (тобто регулювання управлінської діяльності); б) правореалізаційної (реалізація прав і свобод громадян); в) правозахисної (захист порушених прав і свобод громадян). Саме в межах третьої функції передбачено створення адміністративної юстиції як форми спеціалізованого судового захисту прав і свобод громадян від порушень з боку органів виконавчої влади.

При вивченні предмету адміністративного права важливо знати, що проведення адміністративної реформи в Україні викликало об'єктивну необхідність його переосмислення і розгляду як:

- відносин державного управління у сфері економіки, соціально-культурної та адміністративно-політичної діяльності;
- управлінських відносин в системі та в структурі державних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування (включаючи відносини державної та муніципальної служби);
- управлінських відносин, пов'язаних із реалізацією функцій та повноважень виконавчої влади, делегованих державою органам місцевого самоврядування, громадським організаціям та іншим недержавним інстанціям;
- відносин у зв'язку із застосуванням заходів адміністративної відповідальності фізичних та юридичних осіб тощо.

При вивченні методу адміністративного права слід звернути увагу на те, що в ньому використовуються як загальні методи правового регулювання: імперативний і диспозитивний, які реалізуються шляхом: а) використання приписів; б) встановлення заборон; в) надання дозволів; так і спеціальні, притаманні тільки цій галузі: субординації, координації, реординації, адміністративного договору, реєстрації, стимулювання, інвестицій та ін.

У розв'язанні завдань адміністративної реформи вирішальну роль має відігравати адміністративне право, оскільки воно органічно пов'язане з виконавчою владою, являючи собою, з одного боку, її правові засади, а з іншого – важливий

засіб, інструмент її здійснення. Оскільки адміністративне право відстає від вимог сьогодення, неповно і суперечливо регулює суспільні відносини, не забезпечує утвердження пріоритету прав і свобод людини у її стосунках із державою, виникла нагальна потреба реформування адміністративного права.

Тема №3. СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Студент повинен знати загальне визначення суб'єкта адміністративного права. Поняття і види суб'єктів адміністративного права.

Коло суб'єктів адміністративного права досить багаточисельне і різноманітне. Суб'єкти адміністративного права можна поділити на два види: індивідуальні та колективні. В адміністративній науці їх часто називають фізичні та юридичні особи. Слід звернути увагу на тому, що сам підхід до класифікації є досить вдалим, однак сутності адміністративного права більше відповідає саме перша класифікація.

Слід знати, що до індивідуальних суб'єктів належать: громадяни України, іноземці, особи без громадянства, біженці; до колективних – органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування; підприємства, установи, організації незалежно від форми власності; громадські організації, релігійні організації та ін.

Вивчаючи адміністративно-правовий статус індивідуального суб'єкта важливо розуміти, що це правове положення особи у її відносинах із державними органами, врегульоване нормами адміністративного права. Складовими цього статусу є адміністративні права і дієздатність. Адміністративна правоздатність – це здатність мати права і обов'язки, закріплені нормами адміністративного права. Вона настає з моменту народження і закінчується смертю особи. Адміністративна дієздатність – це здатність особи своїми діями здійснювати права, виконувати обов'язки і нести відповідальність згідно з нормами адміністративного права. Слід звернути увагу, що адміністративна дієздатність буває повна, часткова, обмежена. Особа також може бути визнана у судовому порядку недієздатною.

Вивчення адміністративно-правового статусу громадян України необхідно розпочати з Конституції України, Законів України: "Про державну службу", "Про громадянство України", "Про звернення громадян", "Про свободу совісті та релігійні організації", "Про об'єднання громадян", "Про захист прав споживачів", "Про альтернативну (невійськову) службу", "Про загальний військовий обов'язок і військову службу" та ін. При цьому слід звернути увагу, що обсяг адміністративних прав та обов'язків іноземців, осіб без громадянства та біженців вужчий за громадян України: вони не мають права на участь у державному управлінні, на державну службу, військову службу та ін., їхній правовий статус передбачається Конституцією України, Законами України "Про правовий статус іноземців", "Про біженців", Постановою КМУ "Про навчання іноземних громадян в Україні", Положенням про статус біженця, Положенням про прийом іноземців та осіб без громадянства на навчання до вищих навчальних закладів, Правилами в'їзду іноземців в Україну, їхнього виїзду з України і транзитного проїзду через її територію, міжнародними угодами, іншими нормативно-правовими актами. На відміну від громадян України їхня адміністративна правосуб'єктність виникає з моменту прибуття в Україну і закінчується в момент залишення її території.

Серед колективних суб'єктів адміністративного права слід, у першу чергу, виділити органи виконавчої влади, їх можна класифікувати залежно від критерію.

Досить важливим є розуміння того, що особливість адміністративно-правового статусу органів місцевого самоврядування проявляється, в першу чергу, у виконанні ними делегованих повноважень органів виконавчої влади (ч. 3 ст. 143 Конституції України). Слід звернути увагу, що в Законі України "Про органи місцевого самоврядування в Україні" передбачається перелік таких повноважень.

Студентам слід звернути увагу на те, що серед суб'єктів адміністративного права підприємства, установи та організації посідають особливе місце, оскільки через їхню діяльність держава здійснює свої функції та завдання, їх правосуб'єктність проявляється, в першу чергу, у взаємовідносинах із державними органами. Чинне законодавство встановило основи таких взаємовідносин, а саме: порядок здійснення державної реєстрації, ліцензування окремих видів діяльності, сертифікації; здійснення оперативного та бухгалтерського обліку; ведення статистичної звітності та ін.

Адміністративно-правовий статус об'єднань громадян визначається сукупністю прав та обов'язків, які реалізуються у правовідносинах, що виникають між ними і суб'єктами виконавчої влади. Цей статус визначається Конституцією України та Законами України "Про об'єднання громадян", "Про професійні спілки", їх права і гарантії діяльності", "Про молодіжні та дитячі громадські організації", Указом Президента "Про Державний комітет молодіжної політики, спорту і туризму" та ін.

Особливу увагу слід звернути на питання державної реєстрації релігійних організацій, їхньої адміністративної відповідальності.

Тема №4. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Свою відповідь на питання цієї теми слід розпочати з визначення поняття «управління». Управління може бути соціальним, технічним, біологічним. Соціальне управління, як особливий вид управління, являє собою вплив одних людей на інших з метою упорядкування соціально важливих процесів, забезпечення стійкого розвитку соціальних систем.

Державне управління є видом соціального управління. В адміністративно-правовій науці немає єдиного визначення поняття державного управління. Найбільш поширеним є таке визначення: державне управління - це самостійний вид державної діяльності, що має підзаконний, виконавчо-розпорядчий характер органів (посадових осіб) щодо практичної реалізації функцій та завдань держави в процесі регулювання економічною, соціально-культурною та адміністративно-політичною сферами.

Досить важливим є вивчення питання про принципи державного управління. Слід розуміти, що принципи державного управління – це основоположні ідеї, наукові положення даного виду діяльності. В адміністративно-правовій науці немає єдиної думки з приводу видів принципів державного управління, підстав їх класифікації. Найчастіше пропонується така їх класифікація:

- а) загальносистемні;
- б) структурно-цільові;
- в) структурно-функціональні;
- г) структурно-організаційні;
- д) структурно-процесуальні.

Важливо знати, що в юридичній науці немає єдиної думки з приводу видів функцій державного управління, їх можна класифікувати:

а) залежно від направленості і місця впливу: соціально-організаційні (вплив державних органів на об'єкти управління) і внутрішньоорганізаційні (управління усередині державного управлінського апарату);

б) за змістом, характером і обсягом впливу: на загальні, спеціальні, допоміжні.

Тема №5. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ

При розгляді цієї теми студент з початку повинен засвоїти тезу про існування різноманітних видів служби у суспільстві, і те, що державна служба є одним із різновидів служби у суспільстві. Також необхідно знати про організаційно-правові засади, принципи та види державної служби. Правове регулювання державної служби.

Аналіз особливостей служби в державних органах, органах місцевого самоврядування, державних підприємствах, установах і організаціях, а також недержавних утвореннях дає всі підстави стверджувати, що головним, найбільш вагомим видом служби у суспільстві є державна служба.

В адміністративно-правовій літературі служба за своїм внутрішнім змістом іноді аналізується з двох боків – як організація, налагодження служби, що передують практичному її здійсненню, і як сама службова діяльність. Проте якщо проаналізувати статuti державних і недержавних організацій, положення про державні органи, затверджені на різних рівнях, то стає очевидним, яке важливе значення приділяється побудові та врегулюванню взаємовідносин між внутрішніми структурними підрозділами органів, між посадовими особами, розподілу між ними повноважень. Тому доповнення змісту служби таким елементом, як організація та правове регулювання внутрішньоорганізаційних відносин, необхідне для правильного розуміння поняття державної служби.

Поняття посади і посадової особи, класифікація посад державних службовців. Управління державною службою. Головдержслужба. Координаційна Рада з питань державної служби при Президентові України. Служба в органах місцевого самоврядування: загальна характеристика, основні принципи.

Складові елементи інституту державної служби. Проходження державної служби: загальне поняття. Стадії проходження державної служби. Соціальне забезпечення державних службовців. Дисциплінарна відповідальність державних службовців. Особливості дисциплінарної відповідальності окремих видів державних службовців. Дисциплінарна відповідальність працівників прокуратури, працівників органів внутрішніх справ, суддів.

Тема №6. КОНТРОЛЬ ТА ЙОГО ВИДИ У СИСТЕМІ ЗАСОБІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ

Розглядаючи цю тему студент, насамперед, повинен знати роль та місце контролю у системі засобів забезпечення законності у державному управлінні.

Для цього необхідні більш загальні знання про поняття та систему засобів забезпечення законності у державному управлінні. Гарантії законності. Державний контроль: загальне поняття, сутність, місце і роль у державному управлінні. Також необхідно чітко знати класифікацію видів державного контролю: загальний та спеціальний; попередній, поточний та наступний; зовнішній та внутрішній.

Контроль з боку органів місцевого самоврядування. Контроль з боку громадських організацій.

Види державного контролю. Внутрішній адміністративний контроль: загальний та спеціальний, відомчий та надвідомчий. Контроль з боку Президента України. Головне контрольне управління Секретаріату Президента України. Парламентський контроль: прямий та непрямий. Спеціалізовані суб'єкти парламентського контролю. Парламентський контроль через уповноваженого Верховної Ради з прав людини, через Рахункову палату. Судовий контроль: контроль судів загальної юрисдикції, контроль господарських судів. Позасудові форми захисту прав громадян. Прокурорський нагляд: протест, припис, подання, постанова.

Важливе місце при розгляді цієї теми займає вивчення засобів захисту прав громадян у державному управлінні. Право громадян на звернення. Адміністративно-правовий захист прав, свобод та законних інтересів громадян. Пропозиція, заява (клопотання), скарга. Оскарження в адміністративному порядку та його особливості в окремих сферах державного управління: податковій сфері, сфері внутрішніх справ, митних органів. Порядок судового захисту прав громадян у державному управлінні.

Тема №7. АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРИМУС ТА АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Свою відповідь на питання цієї теми слід розпочати з того, що адміністративно-правовий примус є одним із видів державно-правового примусу. Він характеризується тими ж ознаками, які характерні для останнього: це правозастосовна діяльність, направлена для охорони правопорядку, реалізується в рамках охоронних правовідносин та ін. Поряд із цим адміністративно-правовий примус має особливості, які притаманні тільки йому.

При цьому студент повинен знати, що засоби адміністративно-правового примусу можна класифікувати на види: адміністративного попередження, адміністративного припинення, адміністративного покарання.

Крім того, студентам слід особливу увагу звернути на те, що інститут адміністративної відповідальності є важливою складовою адміністративного права. Більш того, останнім часом в юридичній літературі все частіше використовується поняття "адміністративно-деліктне право" як підгалузь адміністративного права. Мабуть, сьогодні варто говорити про адміністративно-деліктне право як про підгалузь, яка формується, але ще не сформована, тобто – це справа майбутнього.

Важливо знати, що адміністративна відповідальність – це вид юридичної відповідальності, яка характеризується такими ж ознаками, як остання (настає на підставі норм права, за порушення правових норм, пов'язана з державним примусом, назначається державними органами).

Визначення адміністративного проступку дається в статті 9 КпАП України. Слід звернути увагу на те, що законодавець ототожнює поняття "проступку" і "правопорушення", що є невірним, оскільки останнє, за своєю сутністю, значно ширше першого. Адміністративний проступок характеризується ознаками, які слід відрізнити від елементів його складу, а саме: протиправність, винність, карність. На відміну від поняття "злочину", законодавець не передбачив для адміністративного проступку суспільну небезпеку, яку в юридичній літературі інколи заміняють суспільною шкідливістю.

Особливу увагу слід звернути на адміністративну відповідальність неповнолітніх, тобто осіб, які вчинили проступок у віці з 16 до 18 років.

Адміністративне законодавство передбачає систему адміністративних стягнень.

Крім того, студентам необхідно звернути увагу на передбачені законодавством обставини, які виключають адміністративну відповідальність, а саме: крайня необхідність, необхідна оборона, стан неосудності (див. статті 17-22 КпАП).

Важливо розуміти порядок накладення адміністративних стягнень, який регламентується статтями 33-40 КпАП України, звернувши увагу на загальні правила накладення стягнень, обставини, що пом'якшують або обтяжують адміністративну відповідальність, строки накладення стягнень та ін.

Тема №8. АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС І АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРОВАДЖЕННЯ

Свою відповідь на питання цієї теми необхідно розпочати з поняття адміністративного процесу у широкому та вузькому розумінні. Принципи адміністративного процесу. Правові презумпції адміністративного процесу: невинуватості, правомірності правової позиції громадянина. Адміністративно-процесуальний статут громадянина.

Також студент повинен розуміти поняття, класифікацію та стадії адміністративного провадження.

Крім того слід розуміти, що провадження в справах про адміністративні проступки (далі – провадження) є складовою адміністративного процесу і належить до адміністративно-юрисдикційних проваджень. Особливістю цього провадження є те, що воно найбільш повно врегульовано нормами матеріального і процесуального адміністративного права.

Правовою засадою провадження є КУпАП України (який визначає загальні засади), інші кодекси та закони (які визначають особливості провадження щодо окремих категорій адміністративних проступків).

При розумінні сутності провадження в справах про адміністративні проступки необхідно звернути увагу на завдання, які стоять перед ним, а саме: своєчасне, всебічне, повне і об'єктивне в'яснення обставин кожної справи; вирішення кожної справи у відповідності до законодавства; забезпечення виконання постанови; виявлення причин і умов, які сприяють здійсненню адміністративних проступків, попередження проступків, виховання громадян у дусі дотримання законів.

Особливу увагу варто звернути на питання доказів та доказування.

Студент повинен знати, що учасників провадження слід відрізнити від суб'єктів провадження. До перших належать: особа, що притягується до адміністративної відповідальності, потерпілий, законні представники, адвокат, свідок, експерт, перекладач. Суб'єктами провадження є всі вище вказані учасники, перелік яких слід доповнити органом чи особою, що розглядає справу про адміністративний проступок (в юридичній літературі даний суб'єкт досить вдало називають "лідуючий суб'єкт"), тобто коло суб'єктів провадження ширше ніж коло учасників.

Здійснення провадження у справах про адміністративні проступки було б неможливим без спеціальних заходів адміністративно-процесуального забезпечення, серед яких виділяються: адміністративне затримання особи, особистий огляд, огляд речей, вилучення речей та документів (ст. ст. 260-266 КУпАП України). При

вивченні даних заходів слід, зокрема, провести розмежування між адміністративним затриманням та доставленням порушника.

При вивченні цієї теми слід особливу увагу звернути на розділи III і IV КпАП України.

Тема №9. СИСТЕМА АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ В УКРАЇНІ

Свою відповідь на питання цієї теми потрібно почати з розгляду історії створення системи адміністративних судів в Україні: місцевих, апеляційних, Вищого адміністративного суду України, ролі Верховного Суду України у адміністративному судочинстві. Також необхідно вивчити принципи забезпечення доступності правосуддя в адміністративному судочинстві. Чинники, що впливають на доступність правосуддя. Принципи адміністративного судочинства.

Компетенція адміністративних судів поширюється на спори: фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності; з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби; між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, у тому числі делегованих повноважень, а також спори, які виникають з приводу укладання та виконання адміністративних договорів; за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, встановлених законом; щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму.

Розгляд справ у адміністративних судах здійснюється за правилами, що встановлює Кодекс адміністративного судочинства України, який був прийнятий 6 липня 2005 р. та набрав чинності з 1 вересня 2005 р.

Особливості адміністративних правопорушень, що підлягають розгляду адміністративними судами. Подвійна природа адміністративних правопорушень. Дотримання принципів реалізації публічно-владних повноважень. Публічно-правові спори, що підвідомчі адміністративним судам України.

Тема №10. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ І ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ, ЕКОНОМІЧНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ, ФІНАНСІВ, БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ ТА МИТНОЇ ПОЛІТИКИ

В цій темі головним питанням є адміністративно-правове регулювання економіки. Студент повинен знати декілька головних напрямків цього регулювання, а саме: стимулювання пріоритетних напрямків розвитку економіки, визначення відносин власності, регулювання зовнішньоекономічних відносин, створення умов для економічної конкуренції, та адміністративно-правові засоби за допомогою яких здійснюється це регулювання, наприклад, квотування, сертифікація, ліцензування, патентування.

Державна політика у сфері захисту економічної конкуренції. Нормотворча база, що забезпечує здійснення державної політики у сфері економічної конкуренції. Органи виконавчої влади, що беруть участь у реалізації конкурентної політики.

При відповіді на питання про адміністративно-правове регулювання та державне управління у сфері банківської справи необхідно показати особливість банківської системи та відокремленість її від інших сфер господарювання. Структура банківської системи України. Державне управління банківською

системою України, роль НБУ у державному управлінні банківською системою. Структура НБУ, нормотворча діяльність НБУ. Система банківського нагляду в Україні.

Важливо знати, що фінансовий контроль є одним із видів державного контролю. Він являє собою діяльність уповноважених органів та їх посадових осіб щодо здійснення перевірки додержання вимог законодавства у сфері фінансової діяльності та застосування в передбачених законом випадках відповідних засобів впливу. Слід звернути увагу, що фінансовий контроль може бути державним, громадським і незалежним.

Суб'єктами фінансового контролю можуть виступати: Рахункова палата, Міністерство фінансів України, Державне казначейство України, Національний банк України, Державна митна служба, Пенсійний фонд України, органи державної податкової служби, органи контрольно-ревізійної служби, органи державного контролю за цінами і тарифами, органи пробірного контролю та ін.

Крім того, необхідно звернути увагу на митний контроль, який виступає важливим засобом захисту економічних інтересів держави.

Тема №11. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ І ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ У ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНІЙ СФЕРІ, СФЕРІ ТРАНСПОРТУ ТА ЗВ'ЯЗКУ, ЖКГ, АПК ТА МІЖГАЛУЗЕВИХ СФЕРАХ

При розгляді цієї теми студент повинен, перш за все, знати структуру паливно-енергетичного комплексу України. Також необхідно висвітлити питання про нормативні акти, за якими здійснюється адміністративно-правове регулювання у галузі ПЕК, організацію державного управління у галузі ПЕК, дати характеристику Мінпаливенерго, Мінвугілля, повноважень місцевих органів влади з адміністративного регулювання діяльності підприємств ПЕК. Окремо слід розповісти про державний контроль у галузі ПЕК.

Структура транспортного комплексу та структура сфери зв'язку України. Нормативні акти, які регламентують державне регулювання сфери транспорту та зв'язку. Структура державного управління у сферах транспорту та зв'язку. Міністерство транспорту та зв'язку: повноваження та завдання. Укравтодор, Укрзалізниця, Національна комісія з питань регулювання зв'язку України. Державний контроль та нагляд у сферах транспорту та зв'язку.

Загальна характеристика державної політики в агропромисловій сфері. Нормативні акти, за якими здійснюється адміністративно-правове регулювання сфери АПК. Організація державного управління в агропромисловій сфері. Міністерство аграрної політики, його структура та повноваження. Державні департаменти та державні комітети, які здійснюють адміністративне регулювання відносин в АПК. Основні адміністративно-правові засоби державного впливу в агропромисловій сфері. Державний контроль в АПК. Державний ветеринарно-санітарний нагляд. Державний контроль в насінництві.

Загальна характеристика ЖКГ України. Нормативні акти, за якими здійснюється адміністративно-правове регулювання сфери ЖКГ. Напрямки реформування та розвитку ЖКГ за Державними програмами. Організація державного управління у сферах будівництва та житлово-комунального господарства. Міністерство будівництва, архітектури та житлово-комунального господарства України (Мінбуд): структура та повноваження. Державне управління в

АПК на місцевому рівні. Основні адміністративно-правові засоби державного впливу у сферах будівництва та ЖКГ. Державний контроль у сфері будівництва та житлово-комунального господарства.

Загальна характеристика державного галузевого та державного міжгалузевого управління. Суб'єкти міжгалузевого управління. Функціональний зміст міжгалузевого управління. Організація державного управління в окремих міжгалузевих сферах. Сфера технічного регулювання та споживчої політики (Держспоживстандарт). Управління державним матеріальним резервом.

Тема №12. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ І ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ У СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ТА ГУМАНІТАРНИХ СФЕРАХ

Свою відповідь на питання цієї теми слід розпочати з того, що управління культурою і мистецтвом полягає в: організації створення, розповсюдження і популяризації творів літератури та мистецтва; забезпеченні поширення інформації і пропаганди досягнень культури і мистецтва; збереженні і використанні культурних цінностей; охороні творів мистецтва і пам'яток культури, підвищенні культурного рівня населення; керівництві підприємствами, організаціями, установами і закладами культури.

Слід звернути увагу, що організаційними засадами реалізації цього права є система державних органів, які забезпечують управління освітою, та система закладів освіти, на які покладається завдання загальноосвітньої та професійної підготовки.

Загальна характеристика державної політики у сфері охорони здоров'я. Нормативні акти, за якими здійснюється адміністративно-правове регулювання охорони здоров'я. Організація державного управління у сфері охорони здоров'я. Міністерство охорони здоров'я України (МОЗ): задачі та повноваження. Відомчі установи охорони здоров'я.

Національна доктрина розвитку освіти. Пріоритетні напрямки розвитку освіти в Україні. Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України: структура, функції та повноваження. Повноваження місцевих органів виконавчої влади щодо управління освітою. Самоврядування закладів освіти. Діяльність регіональних експертних рад з питань ліцензування та атестації навчальних та спортивних закладів.

Державні концепції розвитку української науки. Нормативна база, яка регулює діяльність держави з розвитку української науки. Рада з питань науки та науково-технічної політики при Президентові України та її основні завдання. Повноваження Кабінету Міністрів України та Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України щодо організації державного управління у сфері науки.

ВАК та Президія ВАК: структура, повноваження, завдання. Експертна Рада ВАК.

Загальна характеристика державної політики у сфері культури. Міністерство культури України.

Тема №13. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ І ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЮСТИЦІЇ

Свою відповідь студент повинен почати із загальної характеристики сфери юстиції в Україні. Також повинен розкрити визначення наступних понять: суди,

нотаріат, органи реєстрації актів громадянського стану, судово-експертні установи, державна виконавча служба, організації адвокатів (захисників), правова допомога, приватні нотаріуси, державні нотаріуси, юридичні послуги, правова експертиза, державна реєстрація нормативно-правових актів, правова реформа у галузі юстиції.

Вивчення цієї теми слід розпочати з усвідомлення того, що правовими засадами управління юстицією є закони: "Про нотаріат", "Про державну реєстрацію актів цивільного стану", "Про державну виконавчу службу"; указ Президента: "Про державну реєстрацію нормативних актів міністерств та інших органів виконавчої влади".

Слід звернути увагу на те, що органи юстиції здійснюють керівництво органами реєстрації актів громадянського стану, яке полягає в контролі за додержанням вимог законодавства про реєстрацію актів громадянського стану; розробці пропозицій щодо його вдосконалення; підготовці форм актів громадянського стану і форм звітності; наданні практичної та методичної допомоги органам реєстрації актів громадянського стану; здійсненні заходів щодо підвищення кваліфікації їх працівників.

Важливою складовою відповіді буде знання нормативних актів, які регулюють управлінські відносини у сфері юстиції. Система державних органів, які здійснюють адміністративно-правове регулювання у сфері юстиції. Міністерство юстиції (Мін'юст). Державна судова адміністрація України (ДСА), державні нотаріальні контори, установи судової експертизи, органи реєстрації актів громадянського стану, державна виконавча служба. Основні завдання та функції Міністерства юстиції. Функції ДСА. Порядок діяльності органів реєстрації актів громадянського стану. Державний контроль у сфері юстиції.

Тема №14. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ І ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Студент повинен знати загальне визначення національної безпеки та її складові.

Система державних інституцій, які здійснюють адміністративно-правове регулювання у галузі національної безпеки: Верховна Рада України, Президент, Кабінет Міністрів, Рада національної безпеки та оборони (РНБО), Служба безпеки України, Управління державної охорони України (ДСО).

Функції та повноваження державних інституцій, які здійснюють державне управління у галузі національної безпеки.

Міністерство надзвичайних ситуацій України та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи (МНС): функції та напрями діяльності.

Крім того, слід звернути увагу на те, що в адміністративній науці зазначається, що національна безпека досить складне, багатогранне, різнопланове поняття, яке включає в себе державну, економічну, екологічну, суспільну, оборонну, інформаційну та інші види безпеки. Таке широке розуміння національної безпеки зумовлює досить велику нормативно-правову базу щодо регулювання суспільних відносин у цій сфері. Вивчення цієї теми слід розпочати з таких нормативно-правових актів, як: закони: "Про державний кордон України", "Про Службу безпеки України", "Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів", "Про режим іноземного інвестування", "Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб", "Про Раду національної безпеки і оборони України",

"Про внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України", "Про державну таємницю", "Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру", "Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону", "Про Збройні Сили України" ті ін.

Основними органами спеціальних служб безпеки є СБУ, Управління державної охорони України, Державна охорона при МВС та Прикордонні війська України. Система, структура, завдання, діяльність СБУ, права і обов'язки її органів регулюється Законом "Про Службу безпеки України".

Тема №15. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ І ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Студент повинен дати загальне визначення сфери внутрішніх справ, описати структуру Міністерства внутрішніх справ, нормативні акти, які регламентують його роботу.

Свою відповідь на питання слід розпочати з розуміння того, що на органи внутрішніх справ покладаються такі основні завдання, як: гарантування особистої безпеки громадян; захист їх прав і свобод; забезпечення охорони громадської безпеки та громадського порядку; попередження, припинення злочинів та інших правопорушень; забезпечення дорожнього руху; накладення адміністративних стягнень; гарантування пожежної безпеки та ін.

Система органів внутрішніх справ проявляє себе, як будь-яка інша соціальна система, як об'єкт, що управляє та управляється, тобто фактично виступає об'єктом і суб'єктом управління .

З урахуванням нинішнього адміністративно-територіального устрою України, соціально-економічних і політичних обставин, криміногенної ситуації в країні та функціонального призначення органів внутрішніх справ, сучасна система органів МВС України складається з двох підсистем: центральних і місцевих органів внутрішніх справ .

Органи внутрішніх справ являють собою систему, що характеризується суворим дотриманням принципу централізованого управління відповідними елементами (підсистемами) та встановлення між ними субординаційних зв'язків. Місцеві органи внутрішніх справ безпосередньо підпорядковуються вищестоящим органам внутрішніх справ. Правові акти, що приймаються останніми, є обов'язковими для місцевих органів внутрішніх справ. У системі МВС України провідне місце посідає міліція. Міліція є єдиною системою органів, яка виконує адміністративну, профілактичну, оперативно-розшукову, кримінально-процесуальну, виконавчу та охоронну (на договірних засадах) функції.

Студент повинен знати, що правовими засадами діяльності і управління органами внутрішніх справ є Конституція України, закони: "Про міліцію", "Про оперативно-розшукову діяльність", "Про дорожній рух", "Про пожежну безпеку", "Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів", "Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі", "Про відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду".

Слід звернути увагу на міліцію, як складову МВС України, яка є державним озброєним органом виконавчої влади, який захищає життя і здоров'я, права і свободи громадян, власність, інтереси суспільства і держави. Вона виконує

адміністративну, оперативно-розшукову, кримінально-процесуальну, профілактичну, виконавчу та охоронну (на договірних засадах) функції.

Тема №16. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ І УПРАВЛІННЯ В ОСНОВНИХ СФЕРАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Розгляд цієї теми передбачає загальний огляд історичних аспектів становлення і розвитку системи місцевого самоврядування. Тобто дослідження історичних періодів і правових актів, які характеризують процес формування місцевого самоврядування як сучасне конституційно-правове явище. Передбачається аналіз розвитку інституту місцевого самоврядування як в Україні, так і у світовій практиці. Необхідно звернути увагу на формування його моделей в різні історичні періоди в процесі трансформації та розвитку, а також приділити особливу увагу до вивчення матеріалу щодо Магдебурзького права.

Аналіз міжнародно-правових актів з питань організації та здійснення місцевого самоврядування дозволить уявити об'єктивну картину щодо міжнародно-правових стандартів інституту місцевого самоврядування. В рамках цього аспекту необхідно розглянути структуру та зміст таких міжнародних документів як Європейська хартія місцевого самоврядування, Всесвітня Декларація про місцеве самоврядування, Європейська Декларація прав міст, Європейська Хартія міст, Хартія конгресу місцевих і регіональних влад Європи.

Важливим питанням є сучасний конституційно-правовий статус місцевого самоврядування в зарубіжних країнах, тобто його сучасні моделі та їх конституційно-правова регламентація. В цьому питанні потрібно охарактеризувати основні системи місцевого самоврядування, а саме: англо-американську (англосаксонську), континентальну (романо-германську або європейську), іберійську та радянську системи.

Розділ XI Конституції України "Місцеве самоврядування" регламентує основоположні засади місцевого самоврядування – однієї з найважливіших ознак демократичної держави.

Аналіз конституційно-правового інституту місцевого самоврядування передбачає визначення поняття та сутності місцевого самоврядування.

Необхідно звернути увагу на організаційно-правовий та матеріально-фінансовий аспекти місцевого самоврядування, які є критеріями його самостійності (автономії) – наявність у його органів власних повноважень.

Особливо актуальним питанням на сучасному етапі становлення демократичної правової Української держави є перспективи розвитку та вдосконалення конституційно-правового статусу органів місцевого самоврядування. Пропонується аналіз пріоритетних напрямів розвитку місцевого самоврядування в Україні, порівняльний аналіз його конституційно-правового статусу до прийняття Конституції 1996 р. з його конституційно-правовою регламентацією згідно з чинними законодавчими актами на сьогоднішній день; слід виділити основні сучасні проблеми місцевого самоврядування (наприклад, проблема комуналізації тощо).

Тема №17. ДІЯЛЬНІСТЬ З НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ ТА ЇЇ ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ

Студент повинен знати загальне визначення того, що таке адміністративна послуга, поділ адміністративних послуг на державні послуги, муніципальні (комунальні) послуги. Класифікація адміністративних послуг. Правові засади

діяльності з надання адміністративних послуг. Загальна характеристика законопроекту Адміністративно-процедурного кодексу України.

Наступна складова цієї теми це органи, що уповноважені надавати адміністративні послуги: органи виконавчої влади, виконавчі органи місцевого самоврядування, органи професійного самоврядування.

Повноваження та принципи діяльності суб'єктів, що надають адміністративні послуги.

Крім того, студент повинен дати характеристику того, що таке державні публічні послуги, муніципальні публічні послуги, адміністративні послуги як різновид публічних послуг, ознаки адміністративних послуг, адміністративні послуги з централізованим регулюванням, адміністративні послуги з локальним регулюванням, адміністративні послуги зі змішаним регулюванням, зміст процедурного результату адміністративних послуг, проект Адміністративно-процедурного кодексу України, адміністративне оскарження з питань надання адміністративних послуг, орган виконавчої влади як суб'єкт надання адміністративних послуг, виконавчий орган місцевого самоврядування як суб'єкт надання адміністративних послуг, орган професійного самоврядування як суб'єкт надання адміністративних послуг, принцип цілісності (результативності) адміністративної послуги, принцип "єдиного вікна", формалізована (ускладнена) та спрощена процедури надання адміністративних послуг.

ТЕМА № 18. АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Свою відповідь на питання цієї теми студенту слід почати з того, що інститут адміністративної відповідальності є важливою складовою адміністративного права. Більш того, останнім часом в юридичній літературі все частіше використовується поняття "адміністративно-деліктне право" як підгалузь адміністративного права. Мабуть, сьогодні варто говорити про адміністративно-деліктне право як про підгалузь, яка формується але ще не сформована, тобто – це справа майбутнього.

Важливо знати, що адміністративна відповідальність – це вид юридичної відповідальності, яка характеризується такими ж ознаками, як остання (настає на підставі норм права, за порушення правових норм, пов'язана з державним примусом, назначається державними органами) Поряд із цим слід звернути увагу на особливості, які притаманні тільки їй, а саме:

- її підставою є адміністративний проступок;
- вона накладається як на індивідуальні, так і колективні суб'єкти, винні у скоєнні адміністративного проступку;
- врегульована нормами адміністративного права, які передбачають вичерпний перелік адміністративних порушень, стягнень, державних органів, уповноважених на притягнення до відповідальності;
- передбачений особливий порядок притягнення до адміністративної відповідальності, який характеризується оперативністю, економічністю, спрощеністю;
- притягнення до адміністративної відповідальності в більшості випадків здійснюється в адміністративному (позасудовому) порядку та ін.

Виділяють три підстави адміністративної відповідальності: нормативну (система норм, що регулюють її), фактичну (адміністративний проступок) і

процесуальну (акт компетентного органу про накладення адміністративного стягнення).

Особливу увагу слід звернути на адміністративну відповідальність неповнолітніх, тобто осіб, які вчинили проступок у віці з 16 до 18 років. Вони несуть відповідальність згідно зі статтею 13 КпАП. За загальним правилом на них накладаються заходи впливу, передбачені статтею 24/1 КпАП. В разі вчинення проступку особою, яка не досягла 16 років, до адміністративної відповідальності притягуються батьки, або особи, що їх замінюють за статтею 184 КпАП, тобто за невиконання обов'язків щодо виховання дітей.

Адміністративне законодавство передбачає систему адміністративних стягнень (стаття 24 КпАП), до якої належать: попередження; штраф; оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення, або безпосереднім об'єктом проступку; конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом проступку; позбавлення спеціального права, наданого даному громадянину; виправні роботи; адміністративний арешт; видворення за межі держави іноземців і осіб без громадянства.

ТЕМА №19. ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА ЮРИДИЧНИЙ СКЛАД АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

Свою відповідь на питання цієї теми слід розпочати з розуміння того, що провадження в справах про адміністративні проступки (далі – провадження) є складовою адміністративного процесу і належить до адміністративно-юрисдикційних проваджень. Особливістю даного провадження є те, що воно найбільш повно врегульовано нормами матеріального і процесуального адміністративного права.

При розумінні сутності провадження в справах про адміністративні проступки необхідно звернути увагу на завдання, які стоять перед ним, а саме: своєчасне, всебічне, повне і об'єктивне в'яснення обставин кожної справи; вирішення кожної справи у відповідності до законодавства; забезпечення виконання постанови; виявлення причин і умов, які сприяють здійсненню адміністративних проступків, попередження проступків, виховання громадян у дусі дотримання законів.

Особливу увагу варто звернути на питання доказів та доказування. Доказами у справі можуть бути будь-які фактичні дані, на підставі яких встановлюється наявність чи відсутність адміністративного проступку, винність особи в його вчиненні та інші обставини, що можуть мати значення для правильного вирішення справи. Від доказів слід відрізнити джерела доказів, що являють собою засоби збереження і передачі інформації, за допомогою яких дана інформація залучається у провадження. Слід пам'ятати, що особливістю доказів є те, що вони повинні бути одержані в установленому законом порядку, в противному разі вони втрачають силу доказів.

Студент повинен знати, що учасників провадження слід відрізнити від суб'єктів провадження. До перших належать: особа, що притягується до адміністративної відповідальності, потерпілий, законні представники, адвокат, свідок, експерт, перекладач. Суб'єктами провадження є всі вище вказані учасники, перелік яких слід доповнити органом чи особою, що розглядає справу про адміністративний проступок (в юридичній літературі даний суб'єкт досить вдало називають

"лідуючий суб'єкт"), тобто коло суб'єктів провадження ширше ніж коло учасників.

Всіх суб'єктів провадження можна поділити на декілька груп, а саме: а) компетентні державні органи або посадові особи, які розглядають справу про адміністративний проступок, приймають акти владного характеру, складають правові документи; б) суб'єкти, які мають особисту зацікавленість у справі (особа, що притягується до адміністративної відповідальності, потерпілий, їх законні представники); в) особи й органи, які сприяють здійсненню провадження, виявленню об'єктивної істини (свідок, експерт); г) інші особи та органи, що сприяють виконанню постанови у справі, профілактиці адміністративних проступків.

ТЕМА № 20. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ АДМІНІСТРАТИВНИХ СТЯГНЕНЬ

Важливо знати, що адміністративна відповідальність – це вид юридичної відповідальності, яка характеризується такими ж ознаками, як остання (настає на підставі норм права, за порушення правових норм, пов'язана з державним примусом, назначається державними органами) Поряд з цим слід звернути увагу на особливості, які притаманні тільки їй:

- її підставою є адміністративний проступок;
- вона накладається як на індивідуальні, так і колективні суб'єкти, винні у скоєнні адміністративного проступку;
- врегульована нормами адміністративного права, які передбачають вичерпний перелік адміністративних порушень, стягнень, державних органів, уповноважених на притягнення до відповідальності;
- передбачений особливий порядок притягнення до адміністративної відповідальності, який характеризується оперативністю, економічністю, спрощеністю;
- притягнення до адміністративної відповідальності в більшості випадків здійснюється в адміністративному (позасудовому) порядку та ін.

Виділяють три підстави адміністративної відповідальності: нормативну (система норм, що регулюють її), фактичну (адміністративний проступок) і процесуальну (акт компетентного органу про накладення адміністративного стягнення).

Слід звернути увагу на те, що законодавець ототожнює поняття "проступку" і "правопорушення", що є невірним, оскільки останнє, за своєю сутністю, значно ширше першого. Адміністративний проступок характеризується ознаками, які слід відрізнити від елементів його складу, а саме: протиправність, винність, карність. На відміну від поняття "злочину", законодавець не передбачив для адміністративного проступку суспільну небезпеку, яку в юридичній літературі інколи заміняють суспільною шкідливістю. До складу адміністративного проступку належать чотири взаємопов'язані елементи: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт і суб'єктивна сторона. Слід звернути увагу, що відсутність хоча б одного елемента свідчить про відсутність самого проступку. Об'єктом завжди виступають суспільні відносини, які регулюються нормами різних галузей права й охороняються нормами адміністративного права. Він буває загальним, родовим і безпосереднім. Об'єктивна сторона проступку характеризує його зовнішню сторону і включає: протиправне діяння, шкідливі наслідки, причинний зв'язок між діянням і наслідками, місце, час,

спосіб, обстановку, знаряддя вчинення проступку та ін. При цьому слід звернути увагу, що більшість адміністративних проступків характеризуються "формальним" складом, тобто для об'єктивної сторони необхідне тільки протиправне діяння. Крім того, студентам необхідно звернути увагу на передбачені законодавством обставини, які виключають адміністративну відповідальність.

ТЕМА № 21. ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Свою відповідь на питання слід розпочати з розуміння того, що провадження в справах про адміністративні проступки (далі – провадження) є складовою адміністративного процесу і належить до адміністративно-юрисдикційних проваджень. Особливістю цього провадження є те, що воно найбільш повно врегульовано нормами матеріального і процесуального адміністративного права.

Правовою засадою провадження є КУпАП України (який визначає загальні засади), інші кодекси та закони (які визначають особливості провадження щодо окремих категорій адміністративних проступків) Закон "Про засади запобігання та протидії корупції" та ін. Особливу групу складають підзаконні нормативні акти, які конкретизують норми КУпАП та законів щодо розгляду окремих видів адміністративних справ: Правила розгляду справ про порушення антимонопольного законодавства.

При розумінні сутності провадження в справах про адміністративні проступки необхідно звернути увагу на завдання, які стоять перед ним, а саме: своєчасне, всебічне, повне і об'єктивне в'яснення обставин кожної справи; вирішення кожної справи у відповідності до законодавства; забезпечення виконання постанови; виявлення причин і умов, які сприяють здійсненню адміністративних проступків, попередження проступків, виховання громадян у дусі дотримання законів.

Особливу увагу при вивченні теми варто звернути на питання доказів та доказування. Доказами у справі можуть бути будь-які фактичні дані, на підставі яких встановлюється наявність чи відсутності адміністративного проступку, винність особи в його вчиненні та інші обставини, що можуть мати значення для правильного вирішення справи. Від доказів слід відрізнити джерела доказів, що являють собою засоби збереження і передачі інформації, за допомогою яких дана інформація залучається у провадження. Слід пам'ятати, що особливістю доказів є те, що вони повинні бути одержані в установленому законом порядку, в противному разі вони втрачають силу доказів.

Студент повинен знати, що учасників провадження слід відрізнити від суб'єктів провадження. До перших відносяться: особа, що притягується до адміністративної відповідальності, потерпілий, законні представники, адвокат, свідок, експерт, перекладач. Суб'єктами провадження є всі вище вказані учасники, перелік яких слід доповнити органом чи особою, що розглядає справу про адміністративний проступок (в юридичній літературі даний суб'єкт досить вдало називають "лідруючий суб'єкт"), тобто коло суб'єктів провадження ширше ніж коло учасників.

ТЕМА №22. АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ В СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИКІВ

Свою відповідь на питання слід розпочати з розуміння того, що наркотичними засобами і психотропними речовинами визнаються лише ті, які до них віднесені Комітетом з контролю за наркотиками.

Розглянути питання про незаконне виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психоотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах.

Безпосереднім об'єктом є суспільні відносини у сфері обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, родовим – здоров'я населення.

Наркотичні засоби – включені до Переліку речовини природного чи синтетичного походження, препарати, рослини, які становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними.

Психотропні речовини – включені до Переліку речовини природного чи синтетичного походження, препарати, природні матеріали, які здатні викликати стан залежності та справляти депресивний або стимулюючий вплив на центральну нервову систему або викликати порушення сприйняття, або емоцій, або мислення, або поведінки і становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними.

Продовжуючи розкривати тему студент повинен охарактеризувати об'єктивну сторону правопорушення, яка полягає у наступному:

незаконне виробництво;

незаконне придбання;

незаконне зберігання

незаконне перевезення;

пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах.

Якщо під час контролю за обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів у діях осіб виявлено ознаки адміністративного правопорушення чи злочину, Комітет надсилає інформацію або подає матеріали до відповідних правоохоронних органів, що проводять боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Студент повинен проаналізувати суб'єкт та суб'єктивну сторону правопорушення у сфері обігу наркотиків.

Суб'єкт: загальний, тобто осудна особа, яка досягла 16 років.

Суб'єктивна сторона: прямий умисел. До того ж, як вже зазначалося, у особи не повинно бути мети збуту зазначених речовин.

ТЕМА №23. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ НА ТРАНСПОРТІ

Свою відповідь на питання цієї теми слід розпочати з усвідомлення того, що управління транспортом здійснюється відповідними органами державної виконавчої влади. Вищий орган загальної компетенції – Кабінет Міністрів України приймає постанови, на основі яких забезпечує загальне керівництво усіма видами транспорту.

Центральним органом виконавчої влади у цій галузі є Міністерство транспорту України.

Керівництво підприємствами транспорту та дорожнього господарства Мінтранс здійснює через департамент автомобільного транспорту. Положення про цей орган затверджено Кабінетом Міністрів України.

Транспорт є джерелом підвищеної небезпеки. Підприємства всіх видів транспорту зобов'язані забезпечувати безпеку життя і здоров'я людей, безпеку експлуатації транспортних засобів та охорону довкілля. Порухення правил безпеки таїть в собі небезпеку заподіяння шкоди людині або господарським інтересам.

Безпека руху – це унормований процес руху, експлуатації транспортних засобів, що включає можливість заподіяння матеріальної або фізичної шкоди. Ці норми містяться в правилах експлуатації різних видів транспорту, транспортних кодексах (наприклад, Кодексі торгового мореплавства України), статутах (Статут залізниць України), правилах (Правила дорожнього руху України), інструкціях заводів-виготовлювачів тощо.

Адміністративні правопорушення на транспорті поділяються залежно від виду транспорту, а за змістом це в основному порушення правил з охорони порядку і безпеки руху на транспорті.

Адміністративними правопорушеннями на різних видах транспорту, за які настає адміністративна відповідальність.

За вчинення правопорушень на транспорті застосовуються такі адміністративні стягнення як попередження, штраф, оплатне вилучення, позбавлення спеціального права.

ТЕМА №24. АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА ГРОМАДСЬКИЙ ПОРЯДОК І ГРОМАДСЬКУ БЕЗПЕКУ

Свою відповідь на питання цієї теми слід, перш за все, почати з того, що громадський порядок – це обумовлена потребами суспільства система врегульованих правовими та іншими соціальними нормами система відносин, що складаються у громадських місцях в процесі спілкування людей, і яка має на меті забезпечення спокійної обстановки суспільного життя, нормальних умов для праці і відпочинку людей, для діяльності державних органів, а також підприємств, установ та організацій.

Серед гарантій забезпечення громадської безпеки важливе місце займають адміністративно-правові засоби, до яких належать заходи організаційного характеру, адміністративного примусу, в тому числі адміністративної відповідальності за правопорушення в сфері громадської безпеки і правопорядку. Вивченню цих засобів, узагальненню практики їх застосування у адміністративно-правовій літературі до цього часу приділяють дещо замало уваги, а тому доцільно проведення комплексного наукового дослідження з визначеної проблематики – адміністративно-правового забезпечення громадської безпеки.

Слід також зазначити, що заходи, які здійснює держава та її органи щодо боротьби з адміністративними правопорушеннями в сфері громадської безпеки є недостатньо ефективними. Значна кількість адміністративних правопорушень веде до створення загрози конституційним правам і свободам громадян, життєво важливим інтересам держави, тому забезпечення громадської безпеки вимагає здійснення різнобічних організаційних, технічних, виховних та інших заходів, серед яких важливе місце займають адміністративно-правові засоби впливу щодо підтримання громадської безпеки і правопорядку.

В сучасних умовах важливого значення набувають дослідження форм запобігання адміністративним правопорушенням, науково обґрунтоване визначення шляхів зростання ефективності адміністративно-правових норм, що регулюють забезпечення громадської безпеки.

ТЕМА №25. АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА ВСТАНОВЛЕНИЙ ПОРЯДОК УПРАВЛІННЯ

Свою відповідь на питання цієї теми слід почати з того, що незважаючи на багаторазове використання в чинному Кодексі України про адміністративні правопорушення терміна “встановлений порядок управління”, законодавчого визначення його поняття немає. Інколи це поняття змішують з поняттям державного управління в цілому, хоч, очевидно, що це неправильно. Державне управління як різновид державної діяльності значно ширше від поняття “встановлений порядок управління”.

Широке коло суспільних відносин, що стосуються встановленого порядку управління у найрізноманітніших сферах державного управління, і виступає родовим об'єктом цієї групи адміністративних правопорушень.

Безпосередніми ж об'єктами правопорушень цієї групи є конкретні відносини або їх більш звужене коло в даній сфері (скажімо, суспільні відносини, пов'язані з функціонуванням паспортної системи, дозвільної системи).

З об'єктивної сторони ця група правопорушень характеризується тим, що протиправні діяння можуть скоюватись у найрізноманітніших формах - як шляхом протиправних дій (наприклад, злісна непокора, самоуправство, публічні заклики до невиконання вимог працівника міліції), так і шляхом бездіяльності (наприклад, окремі порушення паспортних правил, невжиття заходів щодо окремої ухвали суду або подання судді, прокурора, слідчого, органу дізнання).

Більшість правопорушень цієї групи утворюють формальні склади – наявності шкідливих наслідків при цьому не потрібно.

Слід відмітити, що диспозиції багатьох статей цієї глави мають відсильний характер, тобто з метою конкретизації окремих обставин правопорушення виникає необхідність звертатись до різних спеціальних правил, установлених у тій чи іншій галузі даної сфери правового регулювання.

ТЕМА №26. АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОРУПЦІЙНІ ДІЯННЯ

Свою відповідь на питання цієї теми слід розпочати з усвідомлення того, що використання особами владних повноважень, наданих їм державою, можливостей щодо реалізації у своїх власних інтересах і в інтересах свого оточення прав і свобод, які гарантовані всім однаково, всупереч принципам моралі і справедливості, інтересам інших людей, породжує зловживання. І корупція – основне серед них. Своїм існуванням вона суттєво обмежує конституційні права і свободи людини і громадянина, непоправно шкодить моральним засадам нації, іміджу нашої держави, її владним потенціям як в національному, так і в міжнародному вимірі.

Особлива небезпека корупції полягає в тому, що вона як ракова пухлина перероджує державний апарат, призводить до незворотних змін у ньому, які можна виправити тільки “хірургічним шляхом”. Але найголовніше є те, що корупція – це каталізатор організованої злочинності, одна з необхідних складових її “середовища існування”.

Основні ознаки корупції, що впливають із її законодавчого визначення.

Серед правових заходів протидії корупції особливе місце становлять адміністративно-правові заходи, важливою складовою яких є адміністративна відповідальність.

Особливості адміністративної відповідальності за корупційні правопорушення.

Склад корупційного правопорушення – це встановлена Законом України “Про боротьбу з корупцією” сукупність об’єктивних і суб’єктивних ознак, за наявності яких діяння вважається корупційним правопорушенням.

Родовим об’єктом корупційних правопорушень є встановлений порядок здійснення службових повноважень особами, уповноваженими на виконання функцій держави.

Законодавець ділить корупційні правопорушення на дві групи: корупційні діяння та інші правопорушення, пов’язані з корупцією.

Дисциплінарна відповідальність за вчинення корупційного правопорушення є похідною від адміністративної відповідальності за такі ж самі проступки.

Контрольні питання з адміністративного права

1. Управління як соціальне явище. Державне управління, його зміст та мета.
2. Адміністративно-правова організація та правові засади державного управління. Принципи державного управління.
3. Предмет, метод та принципи адміністративного права.
4. Система адміністративного права.
5. Поняття, особливості та види адміністративно-правових норм.
6. Джерела адміністративного права.
7. Поняття, основні риси та особливості адміністративно-правових відносин. Види адміністративно-правових відносин.
8. Основи адміністративно-правового статусу громадян.
9. Права і обов'язки громадян у сфері виконавчої влади.
10. Звернення громадян: поняття, правові засади.
11. Адміністративно-правовий статус іноземців та осіб без громадянства.
12. Система органів виконавчої влади та принцип їх побудови.
13. Повноваження Президента України у сфері виконавчої влади.
14. Правове становище Кабінету Міністрів України.
15. Центральні органи виконавчої влади.
16. Органи виконавчої влади Автономної Республіки Крим та інших суб'єктів.
17. Поняття, види та принципи державної служби.
18. Правове регулювання державної служби.
19. Посада і посадова особа. Класифікація посад державних службовців їх види.
20. Обов'язки і права державних службовців. Проходження державної служби. Відповідальність державних службовців.
21. Поняття, види та правові засади діяльності бюджетних організацій. Порядок створення і припинення діяльності бюджетних закладів та установ.
22. Поняття і види громадських об'єднань. Адміністративно-правовий статус громадських об'єднань.
23. Поняття функції державного управління. Види функцій державного управління.

24. Поняття та види форм державного управління.
25. Правові акти державного управління. Класифікація актів державного управління.
26. Дія актів державного управління.
27. Поняття та види адміністративно-правових методів.
28. Адміністративний примус. Його види.
29. Поняття і основні риси адміністративної відповідальності. Законодавчі основи адміністративної відповідальності.
30. Адміністративне правопорушення. Його склад.
31. Система та види адміністративних стягнень.
32. Загальні правила і строки притягнення до адміністративної відповідальності.
33. Адміністративна відповідальність юридичних осіб.
34. Дисциплінарна відповідальність: поняття, ознаки та види.
35. Адміністративний процес: зміст і загальні риси.
36. Структура адміністративного процесу і характеристика провадження в окремих адміністративних справах.
37. Адміністративна юрисдикція: загальні риси, принципи.
38. Завдання і порядок провадження в справах про адміністративні правопорушення.
39. Заходи забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення.
40. Стадії провадження в справах про адміністративні правопорушення.
41. Органи (посадові особи), уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення.
42. Адміністративна юстиція: поняття, риси та основні моделі.
43. Становлення адміністративної юстиції в незалежній Україні. Кодекс адміністративного судочинства України – процесуальна основа діяльності адміністративних судів.
44. Поняття режиму законності і дисципліни в державному управлінні. Способи забезпечення законності і дисципліни в державному управлінні: загальна характеристика.
45. Контроль у державному управлінні з боку органів законодавчої влади.
46. Контроль у державному управлінні з боку спеціалізованих контролюючих органів.
47. Контроль у державному управлінні з боку представницьких органів місцевого самоврядування.
48. Судовий контроль у державному управлінні.
49. Прокурорський нагляд за законністю і дисципліною в державному управлінні.
50. Поняття та види адміністративно-правових режимів.
51. Поняття та види надзвичайних режимів.
52. Режим державної таємниці.
53. Правове регулювання управління економікою. Завдання, функції та методи державного управління економікою. Організація державного управління у сфері економіки. Зміст державного управління у сфері економіки.

54. Організаційно-правові засади управління промисловістю. Система органів управління промисловістю.
55. Організаційно-правові засади управління агропромисловим комплексом. Система органів управління агропромисловим комплексом та їх компетенція.
56. Організаційно-правові засади управління будівництвом і житлово-комунальним господарством. Система органів управління будівництвом і житлово-комунальним господарством.
57. Організаційно-правові засади управління комунікаціями. Органи управління транспортом.
58. Органи управління зв'язком.
59. Організаційно-правові засади управління використанням і охороною природних ресурсів. Органи управління використанням і охороною природних ресурсів.
60. Державний контроль та нагляд у галузі використання і охорони природних ресурсів.
61. Адміністративна відповідальність за правопорушення у галузі використання і охорони природних ресурсів.
62. Організаційно-правові засади управління фінансами. Органи управління фінансами. Фінансовий контроль.
63. Адміністративна відповідальність за правопорушення в галузі фінансів.
64. Організаційно-правові засади управління зовнішньоекономічною діяльністю. Органи управління зовнішньоекономічною діяльністю.
65. Організаційно-правові засади управління митною справою. Органи управління митною справою. Митний контроль.
66. Адміністративна відповідальність за порушення митних правил.
67. Організаційно-правові засади і система освіти.
68. Система і повноваження органів управління освітою.
69. Компетенція місцевих органів державної виконавчої влади і органів місцевого самоврядування.
70. Управління освітніми закладами. Державний контроль за діяльністю освітніх закладів.
71. Організація державного управління наукою. Органи управління наукою. Наукові заклади і наукові товариства.
72. Організаційно-правові засади управління охороною здоров'я. Система органів управління охороною здоров'я.
73. Правове становище закладів охорони здоров'я. Санітарно-епідеміологічний нагляд.
74. Організаційно-правові засади управління культурою. Органи управління культурою. Правове регулювання діяльності закладів і установ культури.
75. Засади і принципи державної політики у справах сім'ї, молоді та фізичної культури. Організаційно-правове забезпечення реалізації державної політики у справах сім'ї, молоді та фізичної культури.
76. Система і правове становище органів управління справами сім'ї, молоді та фізичної культури.
77. Спортивні товариства і спілки.

78. Організаційно-правові засади управління у сфері праці і соціальної політики. Система органів державного управління у сфері праці і соціальної політики. Адміністративно-правові засоби державного впливу у сфері праці і соціальної політики.

79. Організаційно-правові засади управління обороною. Збройні Сили України, їх види. Комплектування Збройних Сил України.

80. Військова служба. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про загальний військовий обов'язок і військову службу.

81. Організаційно-правові засади управління національною безпекою. Державний кордон та його охорона.

82. Організаційно-правові засади управління внутрішніми справами. Структура МВС України. Основні види управління в органах внутрішніх справ.

83. Міліція та основні види її діяльності.

84. Служба в органах внутрішніх справ. Службова дисципліна в органах внутрішніх справ.

85. Поняття та види надзвичайних ситуацій. Правові основи забезпечення безпеки в надзвичайних ситуаціях. Державна система запобігання та ліквідації надзвичайних ситуацій.

86. Організаційно-правові засади управління закордонними справами. Міністерство закордонних справ України та його органи за кордоном.

87. Адміністративно-правове регулювання в'їзду в Україну і виїзду з України.

88. Організаційно-правові засади управління юстицією. Повноваження Міністерства юстиції України та його органів.

89. Реєстрація актів громадянського стану.

90. Організація нотаріальної служби.

V. Як подолати тривогу й хвилювання у стресовій ситуації екзамену

Існує думка, що екзамен – це лотерея. Тоді як можна пояснити той факт, що деякі здобувачі вищої освіти складають іспити завжди успішно, а інші часто «Провалюються»? і це майже при однаковому рівні підготовки.

Тривога й хвилювання перед екзаменом – явище відоме майже всім.

Але хвилювання буває різне. Одних воно мобілізує, інших доводить до стану паніки. Якщо у перших під час стресу ефективність діяльності до певної міри зростає («стрес лева»), то у інших вона зменшується («стрес кролика»).

Щоб зменшити рівень тривоги й хвилювання на екзамені, можна використати такі прийоми само налаштування і аутотренінгу.

1. **Самонаказ.** Словесні формули самонаказу («Не хвилюйся!») виконують роль пускового механізму.

2. Прийоми «лобової атаки». За допомогою спеціально підібраних словесних формул, які вимовляються з почуттям гніву, ви повинні сформулювати своє ставлення до екзамену.

3. Створіть образ ситуації екзамену і, як тільки хвилювання, владним тоном наказу вимовте: «Зупинися!» або «Спокійно».

4. Кілька разів на день повторюйте слова або кілька слів, які викликають тривожний стан: «екзамен», «учитель». Цей прийом треба використовувати доти, доки слово не перестане асоціюватися зі станом тривоги.

5. Уявіть екзамен з усіма його подробицями і багато разів створіть у своїй уяві модель бажаної поведінки. Таким чином ви зможете знизити силу переживань і рівень тривоги.

6. **Включення.** Якщо людина спостерігає й переживає драматичні ситуації інших людей, більш скрутні, ніж її, вона починає дивитись на власні труднощі по-іншому.

7. Якщо нещастя інших людей для вас занадто абстрактні, візьміть собі за правило заспокоювати перед екзаменом свого товариша або друга.